

Сергій Дячук
Біла ріка
Роман-трилогія
ЧАСТИНА ПЕРША

СМЕРЕКОВІ ГОРИ
БУКОВИНКА. ПОЙДАШ

Міняють гори колір.
Білих хмар
Колишеться над ними
Покривало.
Смереки на вершинах
Гір також чарують
Наші грішні душі.

Японський віри

Святий пророк Ілля — улюблений святий гуцулів. Бог дав сонячну днину, а перед тим падали сильні дощі.

Сьогодні в Конятині храм. Сьогодні Ілія — найбільше свято гуцулів. За давнім, як смереківі гори, переданням, Господь забрав пророка на небо у вогняній колісниці — це завше вражало уяву

горян. Саме святий пророк був покровителем стихій, зокрема й дощу; і справді, перед святом гори заливало. Гуцули, заручники природних стихій, потребували заступництва всемогутнього Бога, вимолювали у святого пророка Ілії погоди, і на ранок Бог дав сонячну днину.

На ганок хати, що стояла просто серед лісу на Підбуковинці, «у потоці», вийшов вродливий молодик — Федор, син Василини і покійного Єремії Пойдаша. Він владним поглядом обміряв довколишні горби. До неба тягнулися смереки, панував ранковий спокій. Лише з лісу долинали звуки стрімкого потоку, порушували тишу. Від потоку тягнуло холодом.

Цей будинок та його газди зажили колись поганой слави, але ніхто з Пойдашів не пам'ятав своїх далеких предків. Навіть переказів не збереглося про те, чи й справді вони заподіяли комусь лихо, але вже не одне покоління цієї родини було змушене жити у полоні цієї хати, а точніше — цього місця. На старих підмурівках уже років десять як стояла нова хата. Правда, без гражди. Й лише напівзруйнована мурована стіна біля садиби нагадувала про далекі часи; лише каміння, заросле мохом, добре берегло свої таємниці. О, ця хата просто серед лісу, у потоках, наводила жах на село у долині і на всю Буковинку, що розкинулась на вкритих афенами схилах. Здавна там жили тільки

Пойдаші, й вони мали прикру вдачу. Гуцули перешіптувалися між собою: «Йуй, та то такі лихі люди, злі опришки, злодії, фантозоветі¹». Й залишки древнього кам'яного муру на горбі, серед лісу, ніби свідчили, що предки цих людей були войовничі та мали від кого боронитися.

Коли припікало сонце, на каміння вилазило грітися різне гаддя. Довкола — лише чорні смерекові ліси, де не розвиднювалося навіть найсвітлішого, сонячного дня. Й вічний, навіть улітку, холод від потоку. Чудернацькі птахи любили сідати у високі некошені трави біля цієї хати, яку оминали люди (навіть «банда» і «совіти»). Була вона, мов зачарована, «заговорена». Казали люди, що гості часом не могли її знайти, годинами кружляли лісами і потоками, їх наче водило округою. Вночі ж під дім заходив дикий лісовий звір, і котилося каміння зі скелі під самі стіни.

Для багатьох Федор був втіленням тих далеких злих предків, що побудували собі схованку тут, на горі, у малодоступному місці — цю хату серед лісу. Він був середнього зросту, вузлуватий, з правильними рисами обличчя, з чорним, як смола, волоссям, підстриженим по-модному, під полубокс (на відміну від однолітків, які часто ще,

¹ **Фантозоветі** — агресивні, часто — без причини.

по-старовіцкі, носили довге волосся з проділом посередині). Федор був неговіркий. У долині, в Стебнях, його боялися. Навіть уся фамілія остерігалася свого родича. Здавалося, що лише його стара мати, Васюта, любила Федора дужче за усіх дітей. Він чимось був схожий на неї, але у моменти гніву навіть матір побоювалась свого сина, який завше брав своє. Іноді, під час сварок, вона дорікала:

— Сенку, і в кого ти лише вдавсе такий!?

— У дедю, — незмінно відповідав Федор.

На що стара глибоко зітхала і сумовито проголошувала:

— Та де! В деді не такий характер був, — і вона перебирала в пам'яті всіх далеких і близьких родичів, щоб згадати когось, хто був би хоч трошки подібний на її Федора. Зовні він був викопана копія батька: брови, очі, ніс... Але не характер. Улітку Федор любив ходити лісами з дедьовою рушницею, іноді брав із собою брата, малого Івана. Міг заради забави вполювати якогось лісового звіра. Рідні сестри казали йому:

— Краще б до молодеці бе якої сходев, ніж дненське лісами лазете!

Федор лише мовчав у відповідь. Від дівчат він тримався подалі, бо від них самі лише біди. Та й вони боялися його, хоч і залицялись водночас, бо був Федор таки файний, любив добре вдягатися і

завжди ретельно виголював лице. Але ніхто не міг довго дивитися йому в очі. Коли й заходила десь у товаристві про нього мова, то всі враз замовкали, варто було Федору з'явитися поблизу. Ніхто не хотів з ним сваритися, а старі люди казали, що «цей юнак, Пойдаш малей, дорослей нівроку, не по роках», і що «з нього добрей газда буде». Після Єремії він став головним у сім'ї, й тільки стара могла на нього хоч якось впливати. Син завше тримав у кишені її «оборону». Так, мати була для нього авторитетом, але не в усьому, і він часом грюкав по столу і казав:

— Ве ек хочете, мамо, але буде так!

Над хатою, на тлі блакитного вранішнього неба, кружляли половики². Вони розправляли свої довгі крила, то знижуючись до верхів смерек, то стрімко злітали, угледівши курей в отаві біля хати.

Федор швидко зійшов з ганку і забіг до стайні, взяв деркач за держак і зачав крутити. Язички чіплялись за зубчики, деренчання наповнило простір: що швидше він розкручував, то гучніше лунали звуки. Цей деркач вони зі старшим братом Онуфрієм і молодшим Петром колись змайстрували самі; гралися ним, а коли ходили пасти вівці, брали його з собою на полонини. Половики ще трошки

² **Половики** — яструб або будь-який інший хижий птах.

покружляли й розлетілись. Федор озирнувся. На лаві під хатою мовчки сидів молодший брат Іван.

— Шо седеш! — прокричав Федор. — Хочеш, щоб половике усіх курей забрале?

Малий, відклавши в бік патики, встав. Отримавши позаушника, опустив голову.

— Ти вже покутавсе?

Іван ствердно кивнув головою.

— Добре. Ідеш зі мною на храм у Конєтин?

Малий так само покивав у відповідь.

— Ти шо — німий чи язик прикусив?

— Йо, піду.

— То біже до хате і рушник мені на потік принеси. Я пішов вмиватисе.

Малий побіг до хати.

Втираючись, Федор все дивився на брата.

— І шо те так і зібравсе на храм іте? Малий знизав плечима:

— Йо!

— Позоритисе лише, — він втерся і кинув рушник Івану. — Ану, марш до хати і вбересе, ек треба!

За півгодини брати Пойдаші вже спускались до дороги. Від лісу тягнуло прохолодою, на вкритих папороттю горбах ще лишалися великі краплі від нічного дощу. Іван ніс в руках розшитий

кожух. На ньому були портінеці³, а Федор був у нових гачах⁴, що їх він пошив у одного єврея у Вижниці. Обидва брати — в капелюхах.

Вони пройшли повз хату маминої сестри, що була біля самої доріжки, і за мить вийшли на велику дорогу. Федор з Іваном йшли вздовж Черемоша. На цій стороні високого берега була Буковина, на протилежній — Галіція. При дорозі стояли якісь святково вбрані хлопці, й вони щось голосно обговорювали. Але, побачивши братів Пойдашів, почали на все горло кричати з того боку:

— Гей! Ви! Шкрюми! — так галіціяни образливо називали гуцулів-буковинців. «Шкрюм» — то палена бараняча вовна (православний панотець, коли хрестив дітей, ножицями відрізає трохи волосся з голови немовляти і потім спалював його).

Іван закричав у відповідь:

— Закрейтеся! Галіціяни — тарелики-кленці!

Буковинці дражнили «тареликами» своїх сусідів за їхню любов до капелюхів, прикрашених кольоровим пір'ям, і схожих на тарелі.

Між ними була люта ненависть ще з тих часів,

³ **Портінеці** — традиційні вузькі штани з білої тканини.

⁴ **Гачі** — штани, тут — галіфе.

як Білий Черемош поділив ці смерекові гори на два береги і їх заселили люди. Так, вони були Верховинці. Сусіди-волохи назвали їх гуцулами, тобто злодіями. Почасти — через їхню лиху вдачу. Буковинці ненавиділи чужих, а надто галіціян. Як і галіціяни — буковинців. Вони навіть зовні різнилися, і чорнявий буковинець завжди міг вирізнити серед своїх рудого галіціяна. І цей конфлікт, схоже, триватиме доти, доки стоятимуть гори і смереки тягнутимуть своє гілля до сонця. Галіціяни завжди були гоноровіші та багатші, ніж буковинці, а їхні дівки — привабливіші. До того ж, буковинці були православні, галіціяни — католики. Жінки-буковинки примовляли своїм донькам: «Не треба вам тих галіціян, вони такі загонисті». А старі, ділячись новинами біля церкви, незмінно починали з того, що десь «знову наші хлопчишя белесе з галіціянами».

На дорозі були «грузи⁵». Повновода жовта ріка стрімко летіла у долину. Час од часу брати, хрестячись, зупинялися перед капличками. Вони дійшли до Довгополя, перехрестились біля місцевої церкви, збудованої на честь св. Димитрія Солунського. Це велике село й справді було видовжене понад всяку міру.

⁵ Грузи — багно після дощу.

Дійшли до Сокольця. Це місце було овіяне легендами. Таємнича стара скеля нависала просто над дорогою, кидала тінь на ріку і Галіцію за нею. Край дороги була глибока кашиця⁶, унизу габами⁷ шумів Черемош. Під самою скелею шумів зарослий кущами потік, який тікав горі — здавна тут відбувалися страшні й таємничі події. Далі, у темному смерековому лісі, були природні печери. Ця скеля мала погану славу: в лісі над нею водило людей, гуцули забороняли дітям ходити у ці місця по ягоди та гриби. Та Федор знав тут кожен кущ, він любив цю місцину. Його наче вабила сюди якась невидима сила, він ніби кидав виклик скелі.

ХРАМИ НА ІЛІЮ. ЯЛЕНА

Васюта зайшла до церкви у Конятині. Вона, як і більшість інших жінок, була боса, тримала у руці рушник та свічки. Стала у чергу до ікони пророка Ілії. Зранку на службі були майже самі жінкигуцулки. Образ, прикрашений зіллям і живими квітами, стояв посередині церкви. Васюті

⁶ **Кашиця** — укріплення високого берега гірської річки — деревом або камінням.

⁷ **Габе** — пороги на гірській річці.

було тільки сорок п'ять, але на вигляд вона була старша свого віку. В горах жінки старіють швидше, та й гризоту мала: її чоловіка, Єремію, вода забрала (він дарабами⁸ ліс водив Білим Черемошом). Жили Пойдаші завжди бідно, навіть коли Єремія був ще живий. Рано овдовівши, мусила сама кутати своїх вісьмох дітей, а скільки ще вмерло малими — то лише вона сама знала, й усіх їх згадувала у серці своєму; поставивши свічки у конятинському храмі, шепотіла: «Боже, змелуйсе над нами»; просила святого пророка, щоб боронив діток її Онуфрія, Федора, Петра, Івана, Єлену...

Васюта підійшла до образу пророка і провела по ньому рушником згори донизу, наче святий щойно вмився і вона помагала йому втертися. Після цієї молитви-прохання про особливу прихильність вона лишила рушник на іконі — так робили всі: Ілля-пророк зодягнувся у рушники гуцулок.

Панотець зустрів біля відкритих дяківських воріт іконостасу кожного, хто прийшов на службу. Брав у людей запалені свічки у вишитих серветках і ставив їх за престолом. Отримавши благословення, Васюта пристала до півчих, й час од часу підтягувала: «Господе помилуй!». Часом ці ж слова співалися румунською: «Домне мілуеште!».

⁸ Дараби — плоти для сплавки, сформовані з кругляка.

Біля церкви «верхівські», перш як зайти до храму, мили у потоці ноги. Вони босі спустилися з гір, з Самакови та Широкого, і лише зараз взули чоботи. Потім, після служби, гуцули знімали їх, вішали на плечі, й верталися босі на свої полонини та бескиди.

Обмивши чоботи у потоці, Федор зняв капелюх і зайшов, перехрестившись, на подвір'я церкви. Перед ним мерехтіли обличчя; дехто вітався, багатьох він упізнавав і кивав у відповідь головою. На храм зібралася вся округа — бідні й багаті, буковинці й галіціяни, верхівські й з долини; старі діди біля церковної брами сиділи на лаві мовчки, майже кожен тримав ув одній руці клябука, а в іншій — люльку, металеву таку, вигнуту, як то лише гуцули вміють робити. Під ногами крутилися святково вдягнені діти, якісь хлопці у румунській формі щось собі голосно обговорювали.

Федора супроводжували захоплені погляди молодичь і вже старших жінок, але він не дивився на них, хоч і відчував ці хтиві позирки.

Він ліниво зайшов до церкви. Панотець читав Євангеліє. Федор, ставши на одне коліно, вступився у підлогу.

Отець завершив проповідь. Люди цілували відкрите Євангеліє, засовували між сторінки Святого Письма паперові гроші. Федор протиснувся крізь натовп, поцілував сторінки книги

і поклав гроші, а вже вертаючись, побачив її. Вона стояла просто посеред церкви — Ялена Полек. Ця дівчина була нівроку файна: хлопці по обидва береги Білого Черемоша сохнули за нею. Стояла вона зараз, мов гуцульська царівна: волосся з файними гарналями ⁹ сховане під червоною хусткою, розшита бісером сорочка, кожух, запаска, вишиті постолі з поцерками ¹⁰. Ніжними блакитними очима вона на мить подивилася на Федора.

Перед службою Божою Васюта висповідалась. Йдучи до закону, тримала руки на грудях, а в хустці — пампухи, які після причастя, тут таки, в церкві, дала за простибіг якійсь першій-ліпшій дитині. Під дзвони люди почали виходити надвір. Перед тим, як святити воду, вони мали тричі обійти церкву з хресною ходою. На самому виході Федор знову зустрівся поглядом з блакитними Ялениними очима. Він намагався не загубити її серед людей, але його відволік дяк, який сунув у руки корогов. На подвір'ї вже стояли з хоругвами Онуфрій та Петро. Вони, дивлячись на брата, посміхались. З церкви вийшов й Іван з фаною; йому було важко, бо

⁹ **Гарналі** — шпилька для заколювання волосся.

¹⁰ **Поцерке** — намисто.

держак корогви був зроблений з дуба, й Івана аж хитало в різні боки, мов «п'єного». Федор йому це виговорив: «Ти, здохлеку малей, узєвсе нести, то неси рівно!». Старі, почувши ці слова, засміялися. Поруч ніс фану малий Бідоча. Федор його не зразу впізнав. «Здається, його звати Олекса», — подумав він. Федор колись був у Малих Діхтенцях, звідки ця родина, і тоді малий виносив йому води попити: «Йо, йо, Олексій». Був він блідий з лиця, одного кольору з білим вбранням: кептарем, розшитим маленькими квіточками, білою сорочкою з вузьенькою вишивкою вздовж гудзиків, та білими портіницями. «Слабує, сарака», — подумав собі Федор, але без жалю. Хреста ніс старший син багачів Петришканів з Довгополя, Микуця Кабюк, високий білявий хлопець з блакитними очима. Обходячи церкву з хоругвою, Федор усе видивлявся Ялену. Панотець почав святити воду. Все подвір'я біля церкви по-святковому заливало сонце. Федор тримав фану, на якій було зображено пророка, і роздивлявся Ялену. Вона стояла між іншими жінками, час від часу хрестилась. Панотець зачав занурювати дерев'яний різьблений хрест у воду, хор парафіян співав: часом фальшиво, але натхненно. Та Федор не чув того співу, він лише бачив Ялену, яка повсякчас щезала за спинами жінок, котрі стояли попереду і хрестилась на кожні «Господи, помилуй». Здається, лише зараз, під

кінець водосвяття, вона помітила, що файний чорнявий юнак задивляється на неї. Так, він дивився на неї, й не міг навіть на мить відвести очей. Вона усміхнулась йому, і Федор відчув щось таке, чого його жорстоке серце ще не знало. Його залізна воля ще пручалась, він був схожий на пораненого лісового звіра, але водночас відчув щастя. Федор вперше і востаннє у своєму житті закохався, бо таким він був, таким вже вродився — однолюбом.

За мить гуцули, збираючись родинами, розійшлись довкола церкви. Ялена роздивлялась кольорові нитки, що їх продавали біля церкви, розклавши просто на траві.

— Шо за одна? — спитав Федор у сестри.

— Де? — і дівчина подивилася у її бік. — А, то Ялена Полячка.

І додала:

— З Киселиців, Марія має її знати.

Марія, яку в селі ще називали Коцихою (за іменем чоловіка — Миколи Коця), — це їхня з Федором сестра.

Федор пішов обдивлятися все довкола церкви. Скрізь на траві, на розгорнутих джергах, лежали різні речі: були тут дзвіночки на худобу, солодкі півники, сирні коники, нитки, пацьорки, денцівки, сопілки, іграшки та образи. Якись дві жінки точили лясі:

— Йой, шос парко, напевно, дощ знову буде на вечір.

— Та цей панотець новий так довго службу правет.

До неї підбігла, вочевидь, онука першої.

— Хаблена, тьфу на тебе, — жінка взяла малу на руки. — Йо? Хаблена!

Мала сміялася.

Перед самим входом до церкви чоловіки, гонорові газди, розмовляли з панотцем:

— Йо, цього року людей фейст¹¹ багато, Ільїнські храми еднают усіх гуцулів з обох берегів Черемоша!

— Йо, на храм до Конетина зібралисе цей рік ніби усі сусідні села: з Єблуніці, з Довгополя, Стебнів. Бачів, приїхале на фірах з Розтік, Діхтенців, Путили... З Сергіїв, верхівські, з Самакови, галіціяни з того боку... Усі тут — суси, феледжері й слевяники, бегме фейст багато людей цього року.

Місцевій Конятинській церкві святого пророка Іллі було років двісті. Стояла вона з дзвіницею майже під лісом, поруч йшла дорога вгору, на Самакову. Біля неї збігав потік у долину, який у дощі перетворювався на маленьку річку. До

¹¹ Фейст — дуже.

неї можна було зайти через дзвіницю або доріжкою через побудовані упритиск до цвинтаря людські хати. Зараз обидва ці шляхи були запруджені людьми у святковому вбранні.

Біля дзвіниці до Федора підійшов Іван.

— Де усі? — спитав Федьо, але, побачивши Ялену, вже не слухав малого. До неї підійшов якийсь молодик, вони розговорилися. Ялена заливалась сміхом. Федор стиснув кулаки. Іван злякався, бо добре знав брата, і вирішив, що краще кудись зникнути. Федор швидко розвернувся і пішов. Хлопці, що траплялися йому на дорозі, пропускали і обходили його, від гріха подалі. Біля потоку він побачив Онуфрія, який говорив з Леонтієм Кочерганом. У 1936 році Леонтій був послом від краю, депутатом у Бухаресті, а жив у Стебнях. Федор став неподалік. Вичікував, коли брат закінчить розмову, — не хотів сам йти з храму. Онуфрій з Леонтієм довго про щось говорили. Федор нічого не чув, лише потім, коли вони прощалися, таки розчув Кочерганове напучування, щоб Онуфрій якось зайшов і забрав книжки. На прощання вони обнялись.

Онуфрій підійшов до брата, посміхаючись.

Федьо сердито спитав:

— Шо так довго? Шо стрею треба?

— Ніц! Даст мені одну кнежку почитати.

Обидва брати пішли дорогою мовчки, Федор

задумано прошепотів:

— Нічого доброго з того читання не буде.

Онуфрій засміявся. На дорозі їх догнав Іван, — він мав повні кишені чогось добренького. Під пахвою тримав образ, у роті — когута.

— Дивітсе, єк багато набрав у тех торговців!

І, наче забувши повідомити головне:

— У спекулянтів!

Онуфрій од усього серця засміявся. Федор, усміхнувшись, додав:

— Циган малий, злодюга!

Біля дороги стояли хлопці: галіціяни в капелюхах із пір'ям. Вони зневажливо дивилися на братів Пойдашів. Одійшовши від гурту метрів на п'ять, Іван обернувся і зарепетував:

— Тарелики — здохляки! Поцілуйте мене у сраку!

Ті мовчки, з ненавистю, подивилися в їхній бік.

— Оце зараз лешимо тебе самого, най тобі галіціяни-тарелики копанців надають! — сказав зверхньо Федор. Іван йому заперечив:

— Та де! Я їм таких головец... — малий не закінчив і почав махати кулаками, але закашлявся, аж півник випав з рота. Онуфрій стукнув його по спині.

— Байка, нічого, у мене багато є, — сказав малий і засунув руку в торбу.

Поруч проїхала Фіра, повна людей. Фірман вдарив коней батогом, брати зупинились.

— Йууу! А най вас... — крикнув фірман, ще раз вдаривши коней батогом. Молодиці та малі дівки почали голосно сміятися, побачивши братів Пойдашів край дороги. Серед дівчат на фірі була і Ялена. Вона, усміхаючись, дивилася на Федора. Святково прикрашені коні швидко бігли вперед, яскраві червоні гуші¹² літали перед їхніми очима, позаду бігло мале лоша. Люди розходилися з храму. Якась боса стара в розшитому кептарі несла щось у бесагах¹³; скорчена, вона ледве плентала. Чоловік завертав отару овець на Самакову; дорога вела вгору й щезала у смерековому лісі. При дорозі, у шинку, чоловіки пили пиво. В далечині, над горами, небо вже темнішало, але тут, над Конятином, ще пряжило сонце, наче перед грозою.

У горах вже з'явилися перші чутки про війну, що мала ось-ось розгорітися на континенті. Якийсь «п'єний» гуцул кричав у шинку:

¹² **Гуші** — прикраса у вигляді кольорових куль, зроблених з ниток.

¹³ **Бесаги** — традиційна двостороння сумка, яка перекидається через плече

— А шо нам до того! Най собі воюют! Аби нас не чипали! — він ковтнув пива і продовжив. — А сунутсе — буде їм те, шо і в першу війну!

Хтось засміявся.

— Йо, пам'ятаю, дедю у військо австрійське забрали, а то було, шо руські у село заходили, а ми з хлопчішями — шмарькуни — та дід мій узели пушки, та їх на краю села обстріляли з горба. Йуй! Ті сараки, такі перепуджені, тікали далі, чем веділи!

Хтось підтримав:

— А шо ті козаки на конях в горах годні, вони лише у полі годні воювати, здохляке. О! Пойдаші зі Стебнів йдуть. Дедю їх, Єремію, мадяри до лісу забрали на розмову. Так сарака і не повернувсе.

Інший заперечив:

— Та ні, його на дарабах вбело.

— Хіба?

— Йо!

Біля Сокільця брати догнали Васюту з сестрами, і далі уся фамілія Пойдашів йшла разом, — тільки Федор трохи осторонь, зажурений. Васюта це помітила:

— Шо се зажуревсе?

Найменша Яленка відповіла замість нього:

— Він у Полечку закохавсе, а вона з Юрієм ходе.

Старші дівки перелякано презирнулися і скоса подивилися на малу, яка щойно виказала їхню

тайну. Васюта лише всміхнулася:

— Байка, нічого банувати, ці дівке теперішні гет усі курвенської натури, знайдеш ще собі іншу.

— Лешіт, мамо!

Федор розлючено, але з якоюсь приреченістю, подивився на матір.

«Йуй, та так заслабла, що лед з ліжка до худоби ранком вставати могла, а то взагалі не годна була навіть по хаті ходети, то чоловік корову продав, посадев її на фіру і до лікара жидівського у Віжницю повіз. А той як її на порозі уздрів, то зразу сказав, шо то у неї за хвор така, насепав порошоків різних у папірчик, дав вепити і посадев на лаву, у тої за годену усе пройшло». Жінки з недовірою подивились на оповідачку, а та вела далі: «Йо, йо, бігме не брешу, за годену, то чоловік гроші жедові тече усі, шо буле, а шо б ве собі думали, той не узев усі, розсмівсе, і узев лише половену, та ще порошоків насепав у папір, і сказав, щоб з місяць ще того попела і у неї все зовсім пройде, та наостанок ще сказав, щоб жінку щінував, сказав, щоб жінкою не оброблєвсе, робети багато не давав, а вона у нього дурна до роботи, я вам скажу».

— Йо, йо, я чула, то жед файний!

У розмову втрутилась інша:

— А чули, шо люде у Чернівцях кажут, шо ніби війна скоро буде.

— Йо, йо, то той, німець отой, усе воду

КОЛОМОТИТ.

— Йо, німці фейст гонорові, а руські, оті більшовики, лише людей голодом морють.

— Бріхні то все, воне людям простем землю і роботу дают, бідакам помагают, бігме.

— Ніц з того доброго не буде, я вам скажу, слухайте мене, я була у верхах, то одна стара казала, шо фейст велека бура іде, і шо нікого не омене.

— Най Бог мелує, Богу молетисе треба, бо хіба нам мало біди принесла ота перша війна, коли москалі села наші грабували, а дівок гвалтували, чоловіків у військо заберут, файно, а хто нас боронити тоді буде, хіба хлопчішя малі та діди старі.

Жінки на хвильку замовкли, поруч пройшла якась жінка і привіталась:

— Добрий день!

— Доброгоздоровечка! — майже в один голос, із фальшивими усмішками на лиці, відповіли гуцулки. Жінка пішла далі. Вона несла у бесагах щось важке, зігнувшись і припадаючи на одну ногу. Прикривши роти долонями, майже пошепки, жінки продовжували обговорювати новини:

— Чуєте, а румуни оці, сараки, ніц не годні змінити, ніц, вони лише дітей малих годні у школі бити, щоб українською не говореле між собов, йо.

— Румуни лінів і дурні, за першої нагоди

чомодане в руки — і фурк, і вже собі у своїй Румунії, вони нас боронети не будут. Йо.

Поруч пройшла якась інша жінка, з Галіції:

— Слава Ісу! — привіталась вона.

— Навіки Богу! — пролунало у відповідь.

Жінка швидко зникла за поворотом.

— А поляке-католики гет нас не люблют, ек люди на Галіції се мучу. Румуни хоч одної віри з нами. Йо.

— Панотець сієнеділі на службі казав: якщо прейдут руські більшовики, то церкви усі позакревають, бо вони в Бога не вірют.

— Та де! Шо ве таке кажете. То ще коле у ту війну буле тут руські козаке, то усі до церкви ходеле, хрестелисе.

— Цей піп румунський фейст лестий¹⁴, такого розкаже.

— Йо.

— Ніц віри нема нікому, нікому не можна вірити, тільки Богу любенькому! — при цих словах жінка перехрестилась.

Здійнявся вітер, і ліс подав голос, зашумів, засвистів монотонно. Почався дрібненький дощ, і жінки почали розходитись.

— Це знов ек дощі будут йте тижнями — усе

¹⁴ Лестий — саркастичний, неслухняний.

погниє. Якбе Бог дав сонечко, щоб хоч сіна встегли поробети.

Дорогою проїхала фіра, позаду неї бігла кобила з маленьким лошам. Жінка з сусідньої хати вибігла з путнею¹⁵ збирати цінне коняче добриво, що лишилося на дорозі.

Небо над Марковою кичерою набувало інтенсивніших кольорів. Спочатку це не впадало так у вічі, було ледь помітно, але що далі — то воно ставало темніше, і вже за півгодини нагадувало води світового океану, що ось-ось заллють світ. Темні фіолетово-сині, аж чорні, хмари перекочувались по небу: наближалась буря. Повіяло холодом. На тій стороні, на Галіції, вже йшов сильний дощ, вітер посилювався, і ліс шумів ще сильніше. Анна Петришканова вибігла на двір з пасхальним кошиком і прикрикнула на дітей, що заморожено дивилися на кичеру:

— Юрій, Єлена, ану марш у хату! — малі були двійнятами, і скрізь ходили разом. — Хіба не бачите? Бура йде!

Малі побігли до хати. Перш як зайти всередину, Анна ще раз обернулась, поглянула на гору, що була найвища на всю Галіцію та Буковину. Небо геть зчорніло. Кошик, у якому вона святтила

¹⁵ Путня — відро.

цього року Дору на Пасху, Анна поклала на ганку, повернувши його в бік Галіції, звідки летіла буря. На подвір'я забіг її наймолодший синочок Михайло.

— Михайлику, скаже Єлені, щоб запалела піч і кенула у шпаргат¹⁶ зілле!

Трави висіли над сволоком. Це було сухе зілля, свячене торік на Івана Зілевого. Єлена розпалила піч і жбурнула у шпаргат трохи цієї трави. Почали падати перші великі дощові краплі. Анна стояла на ганку, вдивляючись, як хмари заповнювали небо на цій стороні Черемоша. З села долинали поодинокі дзвони зі старої дзвіниці, — видко, прибіг паламар, щоб відігнати бурю від села. Анна перехрестилась і зайшла до хати. Надворі здійснювся великий вітер, який, здавалося, ось-ось почне виривати з корінням дерева у саду, але раптом все стихло і почався маленький дощик.

ФОРТУНА¹⁷. ВІЙНА

Кругіж історії захопив гори у свою водоверть. У Карпатах новини про початок війни з'явилися чи

¹⁶ **Шпаргат** — чавунна плита на печі.

¹⁷ **Фортуна** — буря, ураган.

не найпізніше на континенті. Якось уночі через міст на Яблуниці переїхала велика колона машин; частина пройшла вбхід на Сокольці. Це були здебільшого військові — поляки, які безнадійно програвали війну (надто після того, як на стороні німців виступили руські). Колона перебралася через Черемош і швидко рушила у напрямку Чернівців. Румуни не перешкоджали їм, ба навіть допомагали. За два дні на Галіції, з'явилися руські. Малий Юрій Кабюків біг горбом і кричав, що «совітські вже на Галіції», а люди шепотілися, «шо, напевно, вже скоро будуть тут», але руські залишилися на тому боці, не порушуючи поки що кордону з румунами.

Радянські війська прийшли через рік. Совіти їхали довгою колоною. Феляджері у Киселицях, пам'ятаючи двадцяті, зустріли їх із жовто-блакитними прапорами та фанами. Колона швидко проїхала на Руську. Потім родина, що зшила прапор, десь зникла.

Селяни обступили червоноармійців, які белькотіли незрозумілою мовою. За деякий час гуцули с'як-так розуміли російську мову. Ті обіцяли золоті гори. Спочатку гуцули були чемні з гостями, але згодом вони вже кепкували з цих чужаків. Байка, наче вони не розуміли, що з них сміються, і далі розповідали гуцулам про «равенство и братство».

— А ве в Бога віруете? — спитала якась стара

гуцулка. Солдат у брудній шинелі з ходу випалив.

— Нет! Религія — это опиум для народа!

Гуцули лише презирнулися, а офіцер розлючено зиркнув на солдата, що не виявив обережності. Вочевидь, вони ще намагались справити враження. Якийсь чоловік раптом заговорив:

Але, абе ви знали, що ми люде хоч і прості, але не віримо, що завтра тут золоті верби росте будут. Дуріт кого хочете, але не нас! Ми тут газдуємо! Коровку, овечку вкутали, то буде молочко і бренза, а говорети ми усі добре уміємо. Ось ви мені скажіт, я собі смереку врубав і з того жию зиму....

Анна Петришканова з самого ранку сиділа за жорнами на ганку, діти засипали у них зерно, а вона крутила камінь своєю жилавою, струдженою рукою, і вже надвечір хату наповнив запах духмяного свіжоспеченого хліба.

Петришкани тільки-но перехрестилися і помолилися, збиралися вже вечеряти, як до хати увійшли чужі. Обдивившись хату, вони скривились:

— Стільки землі маєте і жиєте в такій хаті?!

Інший, що заглянув у хорони, підхопив:

— Аж не верится, такие газды и такая нищая хата.

На що старий Дмитро Кабюк, чоловік Анни, відповів:

— Ми усе в землю вкладаємо, бо родена велека, усім треба ділянку лишети.

— Ну это ты, отец, загнул! — засміявся незнайомиць. — Есть семьи и побольше, и совсем без земли.

На це Анна різко відповіла:

— Бо роботи не хочут!

Дмитро ледь помітно штурхнув Анну в бік, щоб замовкла.

— Советская власть работой обеспечит всех!

«Гість» замовк, роззирнувшись довкола, та за мить додав:

— А землей придется вам поделиться, и млын тоже должен принадлежать народу!

У Петришканів на потоці, біля довгопільської церкви, був водяний млин. Незнайомець, не припиняючи ходити по єдиній маленькій кімнаті петришканової хати, вів далі: «И лес — это народное достояние! Одним словом, газды, делиться надо». Незнайомець підійшов до столу. За спиною дітей, на стіні, висіла велика пара образів — робота якогось місцевого майстра-гуцула: в Ісуса Христа та Діви Марії на грудях були намальовані пробиті серця, мальовані надзвичайно яскравими фарбами. Ікони були прикрашені червоними ружами з зеленим гіллям. Усміхнені святі лики дивилися на всіх присутніх у кімнаті. Чоловік поглянув на образи і почав згрібати в сумку свіжий,

ще гарячий хліб. Діти і далі сиділи мовчки.

«Гість» повернувся і ніби вже збирався виходити, але, глянувши на піч, забрав і ті хліби, що були там, та ще закріб варену бараболю з чавуна. Діти мовчки спостерігали, як цей незнайомец краде їхню вечерю. Наостанок той чоловік звернувся до Дмитра:

— Завтра прийдете в район, будем разбираться!

Дмитро сам до себе прошепотів:

— І що то за люде такі, що хліби останні сперед образів від дітей відіймають?!

Наступного ранку Анна збирала чоловіка і довго повчала Дмитра, що і як він має говорити у районі. Петришкан тікав від неї по двору, терплячи жінчині образи. Врешті вона обізвала його «веловим і нічого негодним зробити!» Цього він вже не міг стерпіти від своєї жінки:

— Анне! Знаєш шо? Узни¹⁸ мене в сраку, я сам знаю, шо робити!

Анна так і лишилась стояти перед фірткою з відкритим ротом. Постоявши ще трохи надворі, вона поглядом провела чоловіка, що зник за поворотом, і прошепотіла сама до себе:

— Добре, думка злодій, робити треба.

18 Узни — лайливе.

Десь за півгодини до її хати забігла перелякана сусідка. Вона без упину кричала:

— Шось сталосе з дитиною! — Кричала, плакала і заломлювала собі руки. — Подевітсе ви! Наврочили!

Анна якраз жмакала одяг, але кинула все і побігла з сусідкою до неї в хату. Анну поважали всі у селі через її вроджену мудрість. До того ж, вона єдина в окрузі могла відшіптувати навіть від укусу змії, обкладаючи рану голками зі сливи й пошепки промовляючи слова, котрі тільки вона одна і ще деякі старі гуцули з верхів знали. Маленька дитинка сусідки лежала у колисці, ледь чутно стогнала і водила губками, мов риба. Анна подивилась і одразу сказала, беручи мале на руки:

— Детена їсти хоче! Звари їй ріденьку кулешку на молоці, — і додала. — Ведко, твое молоко погане.

Після годівлі дитина заснула і перестала плакати. Анна повернулась до хати і сіла на ганку, втираючи піт з чола.

СІНА В КИСЕЛИЦЯХ

То були ті два чудові літні тижні у горах, коли можна було вже робити сіна. Брати Пойдаші були на сінах в Киселицях, у сестри Коцихи. Онуфрій і Петро вбивали велику остреву, а Іван у той час —

менші; сестри з іншими жінками громадили, розкидаючи, сіно, щоб воно ще підсохло і не гнило взимку після того, як його зіб'ють у одну велику копицю. Брати довго возилися, не могли закріпити найбільшу остреву. По пояс роздягнений Федор косив. Коли на сінах з'явилася Ялена, він якраз увівся у затінку смереки і клепавав косу, що затупилася. Федьо навіть не помітив, як вона стала перед ним зі слоїком, в якому була холодна вода з джерела. Він раптом підвів очі й аж вкляк. За мить встав і взяв у дівчини банку з водою. Ялена стояла перед ним і усміхалася, нічого не кажучи. Полечка була вбрана у запуску та білу сорочку. Волосся акуратно підібране під білою хусткою. Федор повільно пив воду, розглядаючи її, натомість вона не дивилася тепер на нього. Це було останнє мирне літо перед війною. В 1942 році румуни заберуть Федора до війська.

Старий Полек аж зарепетував, побачивши, як його мала стоїть з тим «вар'ятом, злодієм», братом Коцихи — Федором Пойдашем зі Стебнів.

— Ялена! Іди сюди! Принеси мені воде попети! — репетував старий на всі «сіна».

Жінки, які громадили, тихо засміялись:

«Дивітсе, старому Полеку аж горло пересохло, ек доньку з Федором уздрів».

Батько Ялени Василь був знаний на усі Киселиці, де здавна жили Полеки, і на усі сусідні

села, бо за будь-яких часів і будь-якої влади добре робив горілку. Василь ще був і знаним столяром, — кращого теслі не було на весь район. На другому поверсі його хати була столярка, де він робив вікна, двері. Біля їхньої хати в Киселицях був великий яблуневий сад, а Полек мав прес і давив яблуневе вино (жмих виходив сухий, як тирса). Вина в дубових діжках (він спеціально скуповував старі пивні кадуби) тримав до тисячі літрів. Досить близько від хати точилася Путилка, маленька гірська річечка, якою з Сергіїв сплавляли ліс. Коли пускали велику воду з греблі, то котилися камені й заганяли рибу в загати, а тоді рубали канати, і смереки котилися у ріку. Василь мав сак, у який ловив цю рибу. Дід плів її з мошни¹⁹ та дратви²⁰. І його, Полека, молодші сини, Іван та Цельо, забігали у двір і кричали дедьові, що іде велика вода. Старий брав течку з саком та путню і йшов до ріки, наповнюючи його стругами, іноді великими кленами, «плотінецями» та «неріснецями», а іноді, під час повені, його маленька донька Пауліна²¹

¹⁹ **Мошни** — мішки, зшиті з козячих або овечих шкур.

²⁰ **Дратва** — просмолений шнурок (здебільшого використовували для пошиття постолів).

²¹ **Пауліна** — ім'я.

просто тримала путню, а він із загати збирав рибу. Був він добрий газда і добрий чоловік, але таки мав одну ваду: іноді бив свою жінку, Настасію.

Ялена була його найстаршою і найулюбленішою донькою. Хоч були в нього ще й сини Цельо та Іван, і донечка Пауліна, але Ялену він любив дужче за всіх, бо була вона повна протилежність йому, старому Василю Полеку. Красива і добра Ялена шанувала свого старого. Василь мав таку ваду: вічно встрягав у якісь історії. А вона завжди жаліла його. Бувало, коли Василь лежав «слабей» після чергового «кушіння» вигнаної ним же міцної горілки, лише вона приходила пожаліти свого дедю, приносила гуслінки. Як почалась війна і настали неспокійні часи, пішли чутки, що німці на тому боці женуть людей на важкі роботи. Старий вирішив заховати свою маленьку княгиню у лісі над Киселицями. Місце було вибране вдало, бо ніби й недалеко від села, але в лісі, непримітне. Старий сам побудував там малу хатку, прямо серед смерек, поруч із ділянкою, де Полеки здавна робили сіна. Коли, на превелику радість Василя, Федора Пойдаша забрали на війну, ця хата була майже готова, — треба було лише накрити частину стріхи дранкою.

Василь вийшов надвір з рубанком в одній руці

й путнею в іншій та крикнув своїй малій:

— Ялено! Ялено!

— Я тут, — відгукнулася дівчина.

— Де ти, детенко? — старий звів очі гори. Там, у толоці, стояла його донька у вишитому власноруч кожусі й запасці. Вона тримала на руках мале чорно-біле ерчі²² й гладила його по голові. Поруч паслися інші овечки з Полекової отари, і старий знову всміхнувся, звертаючись до своєї княгині:

— Яленко, принесе водички!

БАГАЧ ІЗ СТАРОГОРОДУ

Дмитро Петришкан блукав лісом у зарослях папороті. Цей ліс у Довгополі колись належав його фамілії. Він знав тут кожну смереку, кожен кущ, кожну ялицю. Погладивши віття смереки своєю великою долонею, вітався з нею, мов з давньою знайомою:

— Мой, мой, яка велека вже!

Його предки шанували ліс і без великої потреби ніколи його не рубали. Дмитро відклав сокиру і почав руками викопувати сухі мертві ялиці, — тички на ватру.

Молодший син Дмитра, Юрій, біг через

²² Ерчі — ягнятко.

осипник²³ до деді, коли з лісу йому назустріч вийшли озброєні люди. Це був загін УПА. Хлопці йшли один за одним у військових німецьких кепі, шуцманках з тризубами, і тихо перемовлялись. Позаду вояки поганяли двох маленьких коней — «гуцуликів»: один був нагружений мінометом, на спині іншого були закріплені два ящики з мінами. Юрій на мить зупинився з переляку, але потім поволі пішов їм назустріч. Порівнявшись Юрій привітався:

— Добрий день!

Хтось із загону відповів:

— У, який перепуджений... Доброго здоровечка!

Позаду йшов кулеметник і ніс великий німецький МГ²⁴ кулемет. У них були зморені, неголені обличчя, й на хлопця вони дивилися байдуже.

— Чий будеш?

— Я Дмитра Кабюка син.

— А! Петришкане!

Їхню багату родину знали всі в окрузі, й на

²³ **Осипник** — галявина серед лісу, утворена внаслідок вирубки.

²⁴ **МГ-34** — легкий німецький кулемет.

Галіції також.

— Ку-да йд-ет-е? — тихо прошепотів Юрій.

— Йдемо, малей, німців та румунів бети.

Пішле з нами!

Малий зам'явся, хлопці розсміялися.

— Файного паска маєш, — сказав кулеметник.

— Це дедів, — пробубонів малий.

— У, дай подиветисе.

То був добротний офіцерській пасок
цісарської армії.

— Мінеймосе! — запропонував вояк і дістав з
кишені великий кулеметний патрон і паперівку.
Юрій скривився.

— Шо! Шо є? Шо скрививсе, ек жед на гівно?
Гидуєш? На, тримай, це ж поперівка.

Хлопці вже заходили в ліс і звідти закричали
кулеметнику:

— Лише хлопця!

Він крикнув у відповідь:

— Вже біжу!

Схопив кулемет, закинув на плече і побіг
доганяти.

Юрій так і залишився стояти посеред
осипника, тримаючи одною рукою штани, а іншою
— яблуко з патроном, ледь стримуючи сльози.

Надвечір, пригнавши корову, Юрій наважився
зізнатися, і крізь сльози розповів дєдьові про те, що
сталося у лісі. Старий Петришкан сидів на лаві,

чистив ножем якийсь чудернацький корінь. Був він високого зросту, з довгими пальцями та довгим волоссям з проділом. Вислухавши сина, він відклав свою клябуку²⁵, з якою не розлучався відтоді, як урвав сухожилля на дарабах, погладив малого по голові:

— Юрчику, най на тому ся стане, — сказав, усміхаючись своїми сірими очима.

ДЕЗЕРТИР

По площі бігали бездомні пси, довкола стояли облуплені казарми; на фасадах, пофарбованих в темно-жовті кольори, з-під відпалої штукатурки виднілась кладка з червоної цегли. Над цими будівлями майорів червоно-жовто-синій прапор. Триколор. П'яний румунський офіцер кричав на Федора, аж слина йому летіла з рота. Знявши шкіряну рукавичку, щосили бив нею по байдужому кам'яному обличчю солдата, який стояв мовчки; тільки жовна ледь помітно ходили на його лиці. Федор не сподобався офіцеру-румуну, якому здавалось, наче гуцул якимось не так дивиться на нього зі строю, — насмішкувато. Він спитав:

— Звідки ти? Федор відповів:

²⁵ Клябука — палиця.

— З України.

Той розлютився ще більше і щосили зарепетував:

— Невірна відповідь! Нема ніякої України, а є одна велика Румунія!

Федор мовчав. Худий румун аж трусився від люті.

В обід, у курилці, до Пойдаша підійшов земляк:

— Федьо, я сьогодні вночі тікаю... Завтра зранку нас всіх відправляють на фронт.

Федор змовчав. Увечорі він лежав одягнений на своєму ліжку, чекаючи, коли всі в казармі заснуть; вдивлявся у стелю, часом заплющував очі й бачив її, Ялену. Спогади малювали яскраві картинки з храму у Конятині, на сінах в Киселицях. Після опівночі він зліз з ліжка і через вікно стрибнув у двір. Там під деревом чекав той земляк, що попередив про відправку частини на фронт. Вони привіталися, і коли той вже пішов, Федор зупинився.

— Федор, ти куди? — нервово зашипів земляк.

— У мене є ще тут борг, — спокійно відповів Пойдаш.

— Лише гет того румуна, най їде на свою війну, там йому совети пір'ячко повискубуют, — ледь не зриваючись на крик, благав той.

— Я свої борге звек повертати самеї, — сказав Федьо і пішов в бік будинку, де жив його кривдник.

— Дурень впертий! — прошепотів сам до себе «земляк» і, піднявшикоміршинелі, побігдопаркану.

У вікні одноповерхового будиночка, де квартирував румунський офіцер, горіло світло. Долітали ще якісь незрозумілі звуки, ніби грала музика. Федор, пригнувшись, підбіг до вікна; шелестіло пожовкле листя, що попадало з кількох найближчих дерев. Він притиснувся спиною до стіни і швидко зазирнув у помешкання. Вікно було більш як на половину закрите брудною фіранкою. У кімнаті на ліжку дрімав румун. Його ноги звісились набік, аж до підлоги. Підтяжки тримали на розмір більші, ніж належало б, формені галіфе; поруч валялися чоботи. Федор потягнувся рукою до кватирки. За мить вікно відкрилося, Федьо повільно заліз у приміщення. На патіфоні крутилася платівка, на столі лежав недороскладений пасьянс; поруч із розпечатаним конвертом з погашеною маркою, що на ній був король Міхай і гордий напис «Румунія», — якась світлина; майже допита пляшка коньяку і склянка з напоєм на денці стояли на краю стола; ще тут лежав портсигар і поруч — повна попільничка недопалків. Заїжджена платівка смішно повторювала один і той таки фрагмент мелодії: приспів якогось румунського шлягера.

Федор відкрив портсигар, взяв звідти сигарету. Але, відкривши одна за одною шухляди, і ще раз глянувши на стіл, не знайшов ані запальнички, ані сірників, тож підійшов до натопленої груби, присів і підкурих від головешки з печі. Цієї миті румун сп'яну забубонів, наче сварився з кимось. Пойдаш стрімко озирнувся до нього, але, переконавшись, що румун і далі спить, сів поруч на стілець, що на ньому висів китель, затягнувся димом; перевіряв уміст кишень; портмоне виявилось пусте, лише з якимсь дріб'язком. Тоді він розстібнув кобуру, дістав звідти револьвер. Прокрутивши заряджений барабан, прицілився в румуна, але за мить засунув пістолет в кишеню шинелі, нагнувся, зняв свої солдатські черевики з обмотками. Перевзувшись в офіцерські чоботи, він встав, взяв пляшку зі столу і, ковтнувши з неї коньяку, присів до кривдника на ліжко й гаркнув йому на вухо румунською: «Вставай, курво!». Той аж підскочив, і тут таки отримав пляшкою по голові. Федор зв'язав офіцера, засунувши йому до рота свої обмотки, встав, поправив платівку на патефоні, вистрибнув з вікна і поспіхом попрямував до паркану. Перелізши його, прошепотів сам до себе: «Невірна відповідь. Все! Відслужив! Доста з мене!». І побіг до лісу, що великою чорною плямою витягнувся вздовж частини.

Одного зимного вечора Федор постукав у двері дому своєї сестри Марії Коцихи в Киселицях. Та, побачивши на порозі якогось незнайомого бородатого чоловіка у брудній формі, аж скрикнула, злякавшись, — не впізнала брата. Але потім, придивившись, вигукнула:

— Ой, Божечки, Федьо, а ти звідке узевсе!

Той, замість привітання, лише буркнув:

— Їсти давай!

У хаті, сидячи за столом, вже вмитий, виголений і переодягнений, він одразу запитав про Ялену Полек.

— Яка Ялена? — перепитала сестра.

Потім, трохи подумавши, відповіла:

— А, Полечка, та що кептарі вишиває? Йо, та ходє з якимось Юрієм, галіціяном. Здається, шо вагітна від нього, а той ніби в «банді» лісами бігає. Федора аж перекривило. Згодом, опанувавши себе, він намагався не подавати виду, що ця новина його вразила. Та сестра встигла побачити в ньому перемену, і що ця новина була йому фейст неприємна.

— Та, Федьо, лиши її гет, хіба дівок на селі мало, бігме!?

Він так подивився на неї, що та просиділа до кінця вечері, не відкриваючи рота. Якби ж вона знала, що всі ці місяці у війську, під час принизливої муштри, яку не сприймала його

вольова, сильна і горда душа, єдине, що його гріло, — це спогади про Ялену. Може б він і пішов на фронт, але думка, що він вже ніколи не зможе через дурну війну побачити її, хай навіть через роки рокенні, душила його, і він місяцями, йдучи через гори, мав на розумі не рідний дім, сестер чи братів, а лише її одну — свою Ялену. Аж тут хтось насмілився вкрасти в нього цю єдину мрію його життя. Федорова дієва і свавільна натура збунтувалась, він не міг з цим змиритись.

Сестра завела Федора до кімнати. Він закинув руки за голову, втупився у стелю. Коциха лише зараз наважилась йому сказати новину про братів:

— Онуфрій з Іваном до лісу пішли, а Петро у комуністи вступев.

Федор не звертав уваги на сестру, все дивився на дерев'яні сволоки, ледь підсвічені лампою, що її тримала Марія. Тільки буркнув:

— Шо мені до того? Най вступають, куди хочут, леш бе у гівно не вступели. Най мастять собі голову самі. Велекі вже, абе я неми переймавсе!

— Слухай, Федьо, те леше нічого такого собі не подумай, але у нас діти малі, а те дезертир... Може б те йшов у полонени, бо у нас проблеми можуть бути.

Федор міркував про щось, усе ще втупившись у стелю, й не відповідав нічого. Сестра ніби навмисно не гасила лампу, чекала відповіді брата.

— Добре, вилежусь тільки, і після світ піду.

Її брат упав, як був, на ліжко, повернувся лицем до стіни. Вже засинаючи, пробубонів: «Все одно румуни з німцями вже програли цю війну, одне тільки питання...». Федор не встиг договорити — заснув.

— Шо, що те там сказав? — перепитала, ніби не розчувши, Коциха. Зрозумівши, що брат заснув, тихо прошепотіла до нього: «Зморело, сараку... На добраніч».

Коциха загасила лампу.

На свята Юрій, Яленин галіціян, стояв коло церкви в Киселицях. З-під його кожуха визирав ствол ППС. Федор вибрав момент, коли біля Юрія нікого не було, підійшов до нього й, схопивши за барки, прошипів:

— Ти не меш з нею ходети!

Юрій від несподіванки вкляк, але за мить, схаменувшись, схопив Федора за руки.

— Шо є, чоловіче!? — зарепетував він. — Чоловіче, те шо, слабей на голову?

Федор мовчки подивився в очі Юрію і відпустив його зі словами:

— Я тебе попередив!

— І шо буде? — навздогін захопився Юрій.

Федор вже відійшов на кілька метрів, але обернувся й з ненавистю в голосі кинув:

— Меш ведіти!

Юрій нервово засміявся. Він бачив перед собою лише чорні від люті очі Пойдаша, які зиркали з-під лоба і чорних брів, що ніби зрослися на переніссі, коли Федор крізь зуби, майже не відкриваючи рота з міцним підборіддям, мовив: «Меш ведіти»... По спині Юрія пробіг неприємний холодок.

«ЗВІРНО»²⁶. ДРУГІСОВІТИ

Старий паламар бив у церковні дзвони в Жеб'є, на Верховині. Гуцули повиходили з церкви і, за звичаєм, чоловіки та хлопці почали підходити до панотця, цілуючи різьбленого хреста в його руках. Панотець благословляв кожного на коляду. Радісно заревли трембіти та роги, сповіщаючи гори про народження Сина Людського. По тому чоловіки, що їх отець благословив, зібравшись до купи, почали під скрипочку колядувати, ходити по колу, підкидуючи догори свої бартки. Топірці хурчали, перекручувались у повітрі. За цим дійством спостерігали офіцери з солдатами Червоної армії, що стояли біля вантажівки. Один із офіцерів викрикнув:

²⁶ **Звірно** — багато хижих звірів.

— Эй, поп! Почем опиум для народа?

Солдати засміялися, але їхній сміх вже не було чути через коляду.

— Вжей Пречиста Діва сена родила! Ой дай Бо! Вжей Сена родила, в лісі сховала! Ой дай Бо! Вжей невірні жиди сина шукали! Ой дай Бо! Вжей Сена шукали, лісе рубале! Ой дай Бо!

Проминуть свята, і всі ці довговолосі гуцули підуть до лісу й будуть стріляти у цих приبلуд, які зневажають звичаї та закони їхніх предків, їхню віру, їхній край. Хтось із хлопчиків-колядників не втримався і вигукнув:

— Закрейтеся, курве! Свята закінчутсе і ме вас будемо колоте, мов свиней!

Солдати припинили сміятися. Їхній офіцер забіг у натовп і почав то одного, то іншого хапати за груди: «Кто это сказал!? Блядь, кто это сказал?» Люди з презирством і огидою дивилися на цього офіцера-совіта та продовжували колядувати. Той ще більше розлютився, зарепетував:

— Я вам покажу, вашу мать, свиней! Фашисти! Я вам покажу! — Раптом офіцер послизнувся на дорозі і впав, аж ноги задерлися. Малі, що були поруч, засміялись. Один із солдатів підбіг і допоміг офіцеру встати. Вдягнувши шапку, обтрусивши сніг із шинелі та прикуривши сигарету, він шкутильгав назад, до машини. Жадібно затагуючись димом, нервово бубонів:

— Гуцулы, от, блядь, дикари, я им покажу — мало не покажется!

Солдати вже не сміялися. Коляда з людьми зникла за поворотом, їй услід дивилися бійці та той офіцер.

Перед приходом других руських в смерекові гори румуни відступили з Буковини без бою. Тоді хлопці з «зеленого гаю» спалили румунське староство в Довгополі. Це мало ніби повідомити новимстарим господарям, що гуцули більше не знають ніякої влади над собою. В центрі села Довгополя озброєна «банда» стояла перед знищеним староством. Догорало... Вогонь освітлював їхні молоді й старі замислені обличчя.

Руський офіцер ходив згарищем на місці старої румунської адміністрації. Призначений новою владою війт, голова сільської ради, тупцював поруч. Трохи осторонь стояли біля студебекера солдати. Офіцер лїниво заматюкався:

— Блядь! И кто это сделал? — і сам таки відповів. — Румунские фашисты!

І сплюнувши, додав:

— Вот бляди!

Голова довго мовчав, але згодом усе ж таки наважився докинути п'ять копійок:

— Та ні, пане офіцер, це наші, з того боку, зробили. Вони за вільну Україну.

— А-а-а, украинские фашисты. Ну, ничего,

мы им хвосты прижмем! — останні слова він вигукнув аж так голосно, що солдати біля машини розсміялися.

Вони, горяни, відвоювали колись усі ці землі у прадавніх смерекових лісів. Жити та газдувати тут могли тільки вони, гуцули. Чужі ж у всі часи були тут небажаними гостями. Але вітри історії зчинили бурю і в цьому закутку: старий світ господарів смерекових лісів був приречений! Гуцули цього ще не розуміли і відчайдушно пручалися.

В гори прийшли чужі, змінюючи все на свій лад. Другі совіти (або ж «руські») принесли з собою російські матюки і чорну п'ятику, зруйнувавши прадавню етику спілкування у цих незайманих землях, коли найстарша людина зверталася на «Ви» навіть до найменшої дитини, і де навіть на весіллі була сувора міра горілки, котру можна випити, щоб не впиватися. Верховинці жили з Богом, бачили Його велич у довколишньому світі й Він щедро віддячував їм. Вони, старі гуцули, брали рівно стільки, скільки могли спожити, натомість ці чужі жили за своїми незрозумілими законами: вони розпочали промислову вирубку лісів, вони розбестили цей край, загнавши людей у колгоспи, позбавивши їх традиційного трибу життя, пообіцявши соціальну справедливість, на що багато хто купився. Було згвалтовано цей незайманий духовний світ, і відповідь могла бути лише одна з

двох — або йти в ліс, або скоритися і мовчки терпіти. Ті, що не спокусилися, пішли в ліс і чинили відчайдушний опір окупантам. Вони билися, як леви, вмирили горді й вільні на своїй землі, як і їхні предки. Ворог боявся їх, бо жорстокість їхня буде легендою, допоки стоять гори в смерекових лісах. Йо, вони були жорстокі, але в першу чергу гуцули жорстокі один до одного. А тут ці — чужі. Вороги називали їх «бандою», але у них була своя війна. Вони були на своїй землі, і правда була за ними. Для них це була війна проти чужих, котрі зневажають їхні древні звичаї та віру. Москалі переодягались під наших вояків, гвалтували і вбивали, спалювали хати, і ніхто вже не йняв віри нікому. А партизани-гуцули продовжували свою безнадійну війну...

Коли у гори знову прийшли совіти, Федор записався у стрибки²⁷.

В кімнаті було накурено.

— Христос воскрес! — зайшов і привітався Федор.

— Воістину воскрес! — викрикнули у відповідь присутні.

На столі стояла напівповна пляшка горілки та

²⁷ **Стрибки** — «истребительные батальоны», сформовані частково з місцевого населення для боротьби з УПА.

писанки з пасками.

— Храмуєте? — спитав Федор.

— Йо, — ліниво відповіли ті.

Федор підійшов до столу і налив собі горілки; ніби сам до себе сказавши тост: «Абе дужі», й додавши — вже на повен голос:

— Христос воскрес!

— Воістину воскрес! — пробурмотіли сп'янілі стрибки.

Старший з них лежав на ліжку в брудних кальсонах. Підвівшись і сівши на ліжку, позіхаючи та ледь помітно усміхаючись, він звернувся до Федора:

— Пеше заяву. Папір на столі.

— Ашо, без заяви ніц? — відповів Федор, подивившись прямо у вічі старшому стрибків. Той, знизуючи плечима й ніби виправдовуючись, відповів:

— Федор, у них, у совітів, такі порядки.

Федор сів за стіл, написав заяву, залишив її на столі. Командир стрибків протягнув йому руку, Федор натомість мовчки подивився йому в очі. Не подавши руки і не дивлячись на інших у кімнаті, пішов до виходу. Ті здивовано перезирнулись:

— Ну, бувай здоровий. Завтра зранку у Вижниці, — сказав на прощання «стрибок», крутячи заяву в руках.

Федор пішов до дверей. Петро, що був зараз

серед «стрибків», раптом схопився й крикнув брату:

— Федор, зачекай! Я з тобов!

Федор вийшов надвір і пішов до дороги, за ним вибіг Петро:

— Федьо, чекай!

Петро підбіг і пішов поруч з ним.

— По-ки-дь-ки!

— Хто? — спитав здивовано Петро.

— Друзі твої! — Федор аж закашлявся.

— Розумієш, ми боремосе за те, щоб людям добре було, справедливість щоб на світі була.

Федор лише зараз подивився на брата з легким здивуванням, яке тут таки пощезло за незворушною залізною маскою. Федор любив свого молодшого брата. Був він ніби не Пойдаш — не схожий на жодного з них: білявий, добрий, довірливий. Його радше загнали у «стрибки», бо вже він майже досяг призывного віку і мав йти до війська.

Федор не любив більшовиків, але румунів та «банду» він не любив ще дужче. За румунів вони голі та босі ходили, у дірявих постолах. Тих, з лісу, він не розумів, бо не вмів мріяти, як вони.

«Треба було газдувати, а не лісами бігати», — казав. А після Ялени у нього до них ще була одна справа. Вона не стосувалася Онуфрія з Іваном, його родини, — Федор умів це розрізняти.

Вже скоро він переконався, що більшовики

брешуть, тому не відчував над собою жодної влади, крім Божої. Якби вони його зачепили, він би стріляв без вагань. Інстинктивно це всі відчували, тому його боялися і намагались триматися на відстані від нього, без потреби не чіпали. Федор поважав село і ненавидів усіх отих пияків — депутатів до парламенту в Бухаресті, як і всіх інших пустих балакунів. Онуфрій був інший. Любив читати. Особливо йому подобався «Кобзар» Шевченка, — він пропонував і Федору його прочитати.

— Лише мене гет! Лише чес на пусте псувати! — незмінно відповідав той брату. Онуфрій був романтик за натурою, але належав до Пойдашевої фамілії, тож мав од природи вроджену гордість та впертість. Він знав: якщо за тобою правда, то треба стояти до останнього. Знав також, що на компроміси з совістю йти небезпечно, — тому й пішов у партизани.

— І коли насувались сутінки, в горах спалахували хати. Мов у ніч на Юрія і в Страсну середу, гори горіли, їх освітлювали багаття і, здавалося, що цій війні не буде кінця.

АННА ПРОВОДЖАЄ МИКУЦЮ ДО ЛІСУ

Анна Петришканова після Служби Божої зайшла до каплички, яка була біля самої церкви. Лиш вона зайшла і, перехрестившись, поставила

свічку в пісок, почувла позаду чиїсь швидкі кроки й скрегіт дверей: хтось закрити їх на клямку. Анна обернулася і побачила перед собою Сарахана. Він уже давно був у лісі, з-під кожуха визирав автомат, якого той прикрив долонею. Він усміхнувся; заговорив, показавши зуби, частина яких у нього були не свої й виблискували жовтим металом:

— Анне, єк дужі?

— Богу декувати, абе ве дужі буле!

— А єк газда ваш?

— Воює. Наші грунте держава забрала, по саму хату обрізали, тепер не знаю, як дітей прогодувати. У колгосп клечут. А шляк би їх трафив, більшовиків оцих, антихристів, за меску буряку мною мут оброблетисе!

Сарахан мовчав. Люди розійшлись від церкви і вони вийшли з каплички. Зайшли на цвинтар. Це древнє довгопільське кладовище широко розкинулося біля церкви. Засипаний снігом і зарослий таким ж древніми, як і могили, деревами, цвинтар нагадував зараз якийсь сонний сад.

— А єк Микуцька ваш?

Анна все зрозуміла і приречено глянула на співбесідника. Той, не дивлячись на неї, повільно крокував поруч, і вів далі:

— Най готуетсе. Я завтра зранку преїду за нем. Анна в грудях відчула жаль, мов за

небіжчиком. Але, опанувавши себе, намагалась відігнати лихі думки, як її вчив той лікар, румун; тікаючи з військами, він сказав їй на прощання: «Анне, бережи нерви, меш ведіти, що і ці колес підуть»; і Анна намагалась берегти нервову систему, але вона тоді не знала, що оте «колись» розтягнеться ще на довгі сорок років, які вона мусить прожити під окупантами, хоча врешті-решт таки дочекається — побачить ганьбу комуністів. Землю, яку обробляло не одне покоління її фамілії, їй так і не повернуть, — даремно вона усі ці роки зберігатиме румунські папери у своїй святковій хустці, час од часу витягуватиме зі сховку й перебиратиме.

А тепер вона вірила, що у цій війні «господарі смерекових лісів» переможуть, і їм вдасться домогтися повернення її землі. Та зараз вона мусила віддати лісу, віддати на цю страшну війну, що розгорталась у горах, свого улюбленого первістка Микуцю, за яким не одна дівка на селі сохла.

На виході з цвинтаря вона розпрощалась із Сараханом, що рушив кучугурами, попід плотами, й зник у селі.

Зайшовши до хати, вона побачила звичну картину: на ліжку мовчки сидів її чоловік Дмитро. Він лагодив чоботи. Поруч, під стіною, в загородженому куті, були овечки: щойно у Петришканів покотилися вівці, а вночі були морози,

то вони малих забрали до хати. На печі двійнята Юрій і Єлена голосно сварились, щось не могли поділити. Анна голосно гримнула на них:

— Ану марш з хати! Нам з дедьою треба поговорети.

— Ну, мамо, — спробували заперечити діти.

— Надворі така сонячна днена, а вони воню на печі гріють!

Діти неохоче зістрибнули з печі й вибігли на подвір'я.

Анна сіла поруч із чоловіком. Той, не дивлячись на неї, продовжував лагодити чоботи.

— Заходила до сільраде, дале мені заяву песати, беру, а там так мов і так, прошу прийняти мене до колгоспу, а я як знервуваласе, папір той се жбурнула, ті як на мене ведивилесе, а я і кажу:

«Шо! Це я вас маю просети? Це ве мене просите!» Воне лише перезернулисе. — Анна на мить замовкла, склавши руки одна на одній. — Злодії, землі наші покрали, а я тепер їх маю просети!

Дмитро відклав чоботи і подивився на жінку:

Анне, уважей, тремай язек за зубами, воне твого брата, Дметра Дметряка, на Урал за нішо зіслали.

Він знову взяв чоботи.

— То страшні люде. Добре, шо нас лишели. А ці з потоку, то увечорі сиділи, нову владу

обговорювале, то хіба дедю їхнього не забрали? То тепер не знате, де дівсе, — він знову відклав чоботи. — Попід вікнами ходют, кажу тобі, уважєй, байка за землю, Бог любенький не леше.

Він перехрестився.

Анна взяла чоловіка за руку і з любов'ю подивилась йому в очі:

— Ну шо, старий, готуйсе. Нашого Микуцьку завтра прейдут заберати до лісу.

Дмитро знову поклав чоботи, підвівся і мовчки вийшов у пивницю. Анна не пішла за ним.

Дмитро Кабюк знав, що таке війна. Відслужив він не один рік на Австрійській війні артилеристом, отримав на ній чотири нагороди: медалі, що стали забавками для його численних діточок, і які, зрештою, десь розгубилися. Він пам'ятав численні переходи, і ці рідкісні моменти відпочинку, коли знімаєш чоботи і виливаєш з них кров, та й радієш «червакам, котрі вижерають язви з ніг». Йому вкотре пригадався той літній день, обличчя друзів і усміхнене лице молодого командира, коли прибіг той вояк, покликав його терміново до штабу. Він прибув, але старший офіцер нагримав на нього і сказав, що нікого не посилав. Повернувшись, побачив, що у їхній розрахунок влучив ворожий гарматний набій, прямим попаданням. З його товаришів, що з ними він відслужив ці довгі роки,

не залишилось нікого, усі «пішли на правду». Того вояка, який помилково покликав його до штабу і цим врятував Дмитру життя, він теж більше ніколи не бачив. Протягом свого життя він часто намагався згадати його обличчя, але не міг. Спроби знайти його тоді були марні, й він сприйняв цю подію однозначно: як диво Боже. Тож цінував кожну хвилину власного життя. На згадку про ті старі часи і про себе на тій війні залишилися тільки дві фотокартки у скляних рамках, що висіли біля вікон, поруч з маленьким портретиком Цісара. На першій — він сам, після отримання третьої нагороди; гордовито стоїть перед якоюсь хаткою, польовою будівлею штабу, красивий і високий, у офіцерських чоботах; на іншій світлині він — з одною зірочкою на петлицях, вже з чотирма нагородами, — сидить зі своїми колегами за столом. На столі — чотири пляшки вина, на них схилені світлини з їхніми рідними, і всі вони щасливі. Вояки цісарської армії гордовито дивляться в об'єктив, міцно стискають склянки у руках. Минув місяць, і зі всіх на цій фотокартці залишиться живий лише він один — Дмитро Кабюк. Його доля тісно зрослась з долею смерекових гір. Доля, що припала на часи найскладніших випробувань. Але він ніколи не нарікав, і завжди був вдячний Богові за це.

Під ранок у вікно тихо постукали. Анна відчинила. Глибоко в душі вона ще сподівалась, що

зранку ніхто не прийде, і її син лишиться з нею. На вулиці мороз, було ще темно. Сарахан прийшов не сам, але до хати зайшов один. Той, другий, зостався надворі.

— Корнейте сена²⁸!

Менші діти ще спали на печі, але Микуця вже не спав: чекав одягнений. Він вийшов у двір, за ним вийшла Анна з чоловіком. Вона, поцілуваши, перехрестила сина, як то у гуцулів заведено:

— Най Бог береже Микуцька!

Дедьо мовчки потиснув руку, міцно поцілував у губи і допоміг надіти бесаги. Вже світало. У лісі за Сокільцем на них чекали. Обійшовши скелю дорогою, вони пішли потоком горі. З вранішнього туману почулося:

— Слава Україні!

Сарахан відповів:

— Героям слава!

— Ми вже замерзли вас тут чекати.

Причаївшись між дерев, там чекали на них з десятеро чоловіків.

У потоці під кригою чуркотіла вода, з розломів розвіювалась пара.

Багато кого з цих «лісових братів» Микуця знав, але більшість з них були незнайомі. Як

28 **Корнейте сена** — будить сина.

з'ясувалось згодом, то були галіціяни.

— Кого ти нам привів?

Сарахан усміхнувся, вдаривши Микуцю по плечі:

— Це — Кабюк Микуця, сен Дмитра Петришкана, — і додав: — Надійна людена, в нех більшовики землі відібрали, та й ненченого брата Дмитра Дмитряка на Урал везезле.

— О, то фейст багата родена була, пам'ятаю з дедьом у нех на млену зерно молотеле колес.

— Гаразд, подевемосе, че дійсно те такей дужий, ек виглядаєш, і годней з нами лісаме ходети! — сказав старший чоловік з рудою бородою, що взялася морозом.

— Добре, — рудобородий закашлявся. — Зовсім скоро світло буде, будемо вже йте.

— Стрілети вмієш?

Микуця завагався.

— Нічого, навчешсе. Жети захочеш — сам навчешся!

Усі засміялися. Від дороги долинули звуки двигуна.

— Добре, йдемо.

Микуцеві, як наймолодшому й найменш досвідченому, наказали нести зброю, і вони вервечкою рушили вздовж потоку, вгору. Першим йшов бородань з барткою, — вона йому допомагала долати підйом, устелений камінням, що стирчало

скрізь під різними кутами, наче хто його навмисне тут похапцем розкидав. Потік був місцями вкритий кригою, проте він не замерзав і вода в ньому подекуди була тепла. Люди казали, що цілюща, і здавна ходили сюди набирати для хворих. Але й смерділа тухлими яйцями нівроку! Микуця, пройшовши так метрів десять, встиг упріти. Він зачерпнув долонею цієї води з потоку, спочатку втер лице, а потім трохи випив.

— Огов, Петришкан! Не відставай! — почувлося з туману.

АРХИЮДА — ВОРОГ РОДУ ЛЮДСЬКОГО

— А чуле, шо в Довгополі на Галіції се стало? Позбералиси комуністи церкву розберати: директор школи та голова колгоспу, та ще пару активістів. Панотця, кажут, раніше арештували, а попаддю з діточками на Сибір везезли, йуй, та й машин наїхало з активістами з району, тома... як їх... ну, цех... а, згадала! комсомолцями отеми! Повелазели горі, кресте поскидали, а з села людей нікого не біло, окрім отех двох, директора школе та голове колгоспу з дітме, та й того міліціонера їхнего. А ек кресте почале скидати, ек за Маркової кічери хмара визернула! Йуй! Шо почалосе! Як зачало дощем заливати, а воно сепле і сепле, а воне далі собі розберают, а ці діти голове колгоспу фани та образе

з церкви винося і у воду кидають.

Інша жінка перехрестилась:

— Най Бог мелує!

— То так розібрали, колоди докупи трактором зачипели і всі у ріку скенули.

— Йуй! Най Бог мелує! — жінка у хустці притримувала одну руку білярота, а іншою хрестилась.

— То я вам скажу, шо за два місяці «причка»²⁹ за усіма преїшла: дітей голови колгоспу вода забрала. Йшла собі кладкою, трос урвавсе. Цей голова колгоспу кенувсе їх рятувати — і сам з неми втопевсе. Міліціонера «банда» вбела, спалела разом з участком. А директор той їхав мотоциклом у район, та й урвавсе з кашеці, то йому голову відімело.

— Най Бог мелує!

— А єк його ховали, неня його все замість голосети, усе йому примовляла: «То це, сенку, я тебе цьому вчела? Та хіба я тебе вчела церкве Божі руйнувати?!», а він, покійний... — жінка перехрестилась і стишила голос. — Кажут, коле церкву розбирали, то німого каліку по писку вдарив. Той ніби прийшов, то до одного, то до

²⁹ **Причка** — лиха подія, часто нещасний випадок, тут — незворотнє покарання за гріхи.

другого чіплевсе, хрестивсе, сарака; пальцем вгору все тече; а коле образе в ріку кедале, то він, лайдака, у ріку штрик, то оден витягнув, і далі з образом ходев між ними, а цей підійшов, образ відібрав та по писку вдарив.

— Най Бог мелує!

— Але «причка» усіх забрала... А від церкви одна дзвінеця мурована лишеласе. Дзвоне поздіймали, відвезли, кажут, у район, на переплавку.

Інша жінка перебила розповідь:

— А така церква файна була, такі храми колес були! Уся Галіція се сходила, та й ця сторона. Бачите, але Бог усіх покарав. — І задумано додала. — Най Бог мелує!

— А німий, отой каліка, кажут люде, кожду неділеньку Божу на те місце, де церква була, молетисе ходе: вклякає та й поклони б'є.

— Шо у світі робитсе?!

— Казали люде, шо панотець оден старей із монастира у Чернівцях казав, шо вже кінець світу скоро буде, то все воно до того і йде, йо, страшней день близетсе!

— Ніхто, ек Бог любенький! — жінка знову перехрестилась.

БІДОЧА

Роздався стук у двері.

— Слава Ісусу!

— Навіки Богу.

Вечірні гості зайшли до хати і обступили піч.

Запахло прілим листям.

— Ми чули, що у вас є син повнолітній.

Запала гнітюча тиша.

— Най іде з нами до лісу, воювати з москалями, — гість знову замовк.

— Проти більшовиків, за Самостійну Україну!

— Йуй, та він такей слабей у нас!

Один з нічних гостей, витримавши паузу, граючись ножем на столі й посміхаючись собі в бороду, пробурмотів задумано:

— Оден Іван келовий дужей.

Інші, стиха, сумовито засміялися.

Газдиня гірко розплакалась. Блідий і ніби байдужий до того, що відбувається, Олексій Бідоча сидів на припічку.

— Добре, збирайте хлопця!

Запала тиша. Менші діти дивилися з печі. Мати, схлипуючи, ходила хатою, щось метушливо збирала до сумки.

У старому двобортному піджаку від дєдьового анцуга³⁰ та цивільному плащі Олекса найменше

³⁰ Анцуг — костюм.

був схожий на вояка. Навіть кріс у руках тримав якось недоладно.

Боївка УПА, у яку потрапив Олекса, блукала осінніми смерековими лісами, часом заходячи до поодиноких хуторів на нічліг, а часом ночуючи просто в лісі, коло багаття, закутавшись у смерекове віття та сухе листя. Почав вже падати перший сніг. І ось одного туманного ранку вони почули, як десь близько бреше кутюга³¹. Їх вистежили і зненацька оточили. Тут, на місці останньої ночівлі, вони дали свій останній запеклий бій. Олекса скинув свого кріса і почав перезаряджати, як його вчили, але його руки трусилися і у нього нічого не виходило. Почалася стрілянина, впереміш з російським матом лунали вигуки партизан. Не зробивши жодного пострілу, Олексу розбив напад «чорної хвороби»: він впав у листя, тіло здригалося від конвульсій. Бій закінчився. Опритомнівши, він побачив, як москалі, матюкаючись, складають тіла вбитих.

— Что, очнулся, блядина? — прокричав офіцер у шинелі, боляче вдаривши Олексу чоботом у лице, щойно він спробував підвестися. Олекса знову впав у листя. Раптом підбіг інший солдат і

³¹ Кутюга — собака.

прокричав:

— Штрафной удар!

Присутні зареготали. Інший, з червоними личками на погонах, у вицвілій гімнастерці з медалями, підійшов, підняв Бідочу за поли старого піджака:

Вот суки! Двоих наших положили! — плюнувши в обличчя, ударив у живіт.

Олекса упав на коліна.

— Хорош! — крикнув офіцер, витираючи чобіт від Олексиної крові об тіло вбитого повстанця. — Видишь, он припадочный?! Нам его еще до Вижницы доставить надо.

— Слышишь, сука?! — крикнув солдат з личками. — Везем тебя в Вижницу! Там из тебя салат новогодний крошить будут!

Усі знову зареготали.

Олекса лише зараз відчув, що у нього нема зубів, і все тіло пронизує біль. Вочевидь, ще до того, як він отямився, його били ногами. Сплюнувши кров із скалками зубів, він підвівся та зумів роздивитись місце недавнього бойовища: довкола виднілося зламане від пострілів гілля смерек, дерева були поцятковані слідами від куль; поруч лежали акуратно складені тіла, лише кількох не чіпали, — лягли на міні. Поруч пройшов вояк, що сам до себе щось наспівував, інший жалів пса, що його бандерівці вбили під час бою. Деякі

солдати тинялася туди-сюди, роздивляючись постріляних у бою повстанців. Інші тутечки всілися їсти з консервів тушонку, запиваючи з фляг самогонкою; вони голосно розмовляли й заходилися реготом, хоча Олексій міг розчути лише матюки; хтось поруч розряджав трофейну зброю.

Бідоча знову знепритомнів. Він лише трохи відчував, як його волочуть лісом, вниз, у долину. Наче уві сні, він чув неньчин голос, — вона плакала за ним. Він марив і шепотів, просив її: «Ма-мо, ма-мо, не плачте». Якийсь солдат повсякчас сварився, «что должен нести это гавно». Потім він знову очунав, вже коли його закидали за борти вантажівки. У кузові він лежав посередині, на лавах з обох боків розмістились бійці винищувального батальйону. Машина підстрибувала на пощербленій гірській дорозі, й він — разом з нею. Якийсь вояк поклав на нього чобіт, інші заходилися штурхали його ногами від борта до борта. Солдати перекрикували один одного, але гучне ревіння двигуна глушило їхню розмову, — Олекса чув лише якісь уривки цієї бесіди, густо пересипаної матюччям.

За півгодини машина вже була у Вижниці, у штабі ЧК-МГБ ³². Розкрили задній борт і зі

32 ЧК-МГБ — «министерство государственной безопасности», з 1954 року — КГБ.

«студебекера» повистрибували всі пасажири, крім Олексія: він так і залишився лежати на дні кузова, по цілій довжині якого лишалися сліди його крові. Солдати перекурювали, один з них крикнув:

— Вылезай, сука!

Бідоча спробував підвестися, але не зміг, — ноги відмовляли йому. Тоді в машину залізли два бійці і допомогли йому підвестися. На подвір'ї біля штабу щільно стояли ще кілька машин. Біля них тинялись, балакали та курили численні солдати. Усі вони ліниво повернули свої неголені обличчя до Олексі та його конвоїрів, які змушені були йому допомагати йти до будівлі. Один із солдатів крикнув йому:

— Слава Україні! — викинувши руку в нацистському вітанні. Інші зайшлись реготом.

Поруч стояли місцеві стрибки. Їм було шкода земляка Олексу, й вони одразу повідвертались. Серед них був і Федор Пойдаш. Попри закривавлене лице Олексі, Федор одразу впізнав малого Бідочу; згадав, як на храмі в Конятині він поруч з ним ніс хоругву. Федор не зводив з нього очей, поки того не завели до будівлі. Йому було шкода малого. Увесь брудний, скривавлений, із засохлою кров'ю на лиці, він був більше схожий на християнського мученика, ніж на «особо апасного

бандіта».

В коридорі не було, чим дихати: од військових різко тхнуло одеколоном, перегаром і брудними кальсонами. У Бідочі замакітрилася голова. Солдати розступилися попід стіни коридору. Конвоїри, міцно схопивши Олексу під руки, потягнули його далі.

В Довгополі, у Костенці ³³, цього літа спецбоївка СБ замордувала місцевого голову колгоспу.

— Кажут, хороша людена була, добра... Діти найшле. Воне зранку корову пасте гнале, а там у потоці він і лежав. Кажут, довго мучіли, а хату спалели. Ще кажут, що і діток не пожаліли.

— Чули? Сусіда з-за горба забрали вчора. Йшле з колегою з села, дес несли міх муке кожен, тут з лісу виходют троє, усі з пушками, в плащах воєнних. Питают, мов, хто такі, звідке. Ті кажут, що так мов і так, за мукою у район ходили. Ну, то ці їх і відпустеле. Йдїть далі, кажут, але бес нікому не говорили, шо нас тут бачили. Так той оден колега пішов у район і розповів, кому треба, а сусід — ні, то до нього на наступний день прийшле та й кажут: «Такой-то такой-то, собирайтесь, есть інформація,

³³ **Костінець** — присілок Довгопілля.

што ви бандпособник». А діти ек зачали плакати: «Куде ви дедю забераете?». Жінка вагітна голосет, руке собі заломлює, а ті нічого... Мовляв, «соберайтесь» — і все.

— Добре, шо ще родену лишели. А шо я вам хочу розказати. Ви цих Бідочів знаєте, отех бідаків з крайної хати, то в нех сена Олексія комуністи у лісі злапали зі зброєю.

— А, йуй, та він такей слабей, кажут, у нех був.

— А шо з неме тепер буде? Не знати!

— Най Бог мелує!

ДЕПОРТАЦІЯ

Надворі забрехав кутюга. До хати, без стуку, зайшов офіцер та ще один у цивільному. За столом сиділи діти, їли кулешу з мочанкою, на столі ще було трохи бринзи та вареної бараболі.

— Ну что, газдиня...

Офіцер на якусь мить замовк.

— Мать! — наче забив цвях у це слово. — Где твой сын, Олексий?

Діти перепуджено перезирнулись. Матрона, склавши руки у замок, сіла на лаву біля печі й захитала головою.

Офіцер підійшов до вікна і визирнув на двір. Там його солдати ліниво ходили туди-сюди,

оглядаючи стодолу. Він повернувся до Матрони. Вона, затуливши лице долонями, і далі сиділа на лаві мовчки.

— Что, не знаєшь, сука, где твой сын? — він підійшов до неї майже впритул.

— Твой сын, Алексей Бидоча, сейчас в тюрьме, в Вижнице. Так что собирайтесь. Вы, как бандпособники, родственники врага народа, подлежите выселению в отдаленные районы Союза Советских Социалистических Республик!

Стара впала на коліна перед офіцером, склавши руки на грудях:

— Йуй, та пане офіцере, ми бідні люде, дітке маленькі ще, їх пожалійте, змилуйтеся заради Бога, йуй!

— А ты, сука, когда сына своего в лес, в банду отправляла, чем думала, контра?

Матрона заплакала:

— Йуй, та лешіт нас, хіба ми з власної волі, він такей слабей у нас з самого народження, зі свічкою вже сокотили.

— Нечеве тут сопли жевать, собирайтесь! — сказав офіцер, ідучи до виходу. І, вже на порозі, додав:

— У вас полчаса. Берите самое необходимое: теплые вещи, еду.

І вийшов з хати. Стара залишилась стояти на колінах, плачучи собі у груди. Діти забігали по хаті

збирати речі. Маленька Марія, худенька красива дівчинка-підліток, акуратно загорнула у ненчин рушник кулешу зі столу.

З-поза хати визирали сусіди; вони прикривали роти долонями, хитали головами, хоча самі тихо раділи, що сусідів виселяють, бо вже давно зазіхали на Бідочівський зарінок³⁴.

Офіцер, начальник колони, стояв коло свого вілліса в Селятині. Перед ним розкинувся Шепіт, мальовничий перевал, за яким вже була Румунія. Вдивляючись у краєвид, він ліниво й задумано звернувся до присутніх:

— Да-а, места здесь чудесные, а воздух, а воздух-то какой чистый!

Помітно звеселившись, він заліз рукою у внутрішню кишеню шинелі й витягнув портсигар. Відкрив, а він порожній.

— Вот, блядь... Лейтенант, закурить не найдется?

Лейтенант нервово дістав з кишені пачку «Казбеку», протягнув командирові, той манірно дістав з неї папіросу і покрутив її в руці:

— А мне вот румынские нравятся, — підніс папіросу до рота. Лейтенант швидко дістав сірники,

34 Зарінок — галявина.

щоб прикурити, але вітер кілька разів поспіль збивав вогонь.

— Вот еще, салага, «Казбек» курит, а зажигалку купить не может!

Він поліз до кишені, дістав запальничку, прикурив.

— На, держи, летеха. Трофейная. Дарю! — він знову повернувся до перевалу.

До гурту військових на перевалі приєднався ще один солдат. Він віддав честь і урочисто звернувся до старшого офіцера:

— Разрешите доложить!

Начальник колони, затуляючись, повернувся до нього.

— Да ты за...ал, орешь, как на параде! — і, засміявшись, додав. — Разрешаю!

— Этап готов к погрузке!

В толоці, вздовж дороги, стояли змучені люди. Не докуривши папіросу, він кинув її на дорогу, вдавив чоботом у землю.

— Товарищи офицеры! — він подивився на годинник і додав командним голосом:

— Предупреждаю, этап через два часа должен быть в Стороженце для дальнейшего следования в город Черновцы, где уже готов эшелон. За каждую минуту опоздания — строгое взыскание!

Суворо подивившись на всіх підлеглих, підсумував:

— Вопросы есть? — і сам таки відповів. —
Вопросов нет!

Командир колони сів до вілліса поруч із шофером. Офіцери, козирнувши командиру, що вже сидів у машині, почали розбігатись по колоні, що складалася переважно зі «студебекерів». Лунали офіцерські викрики:

— По машинам!

— Грузимся!

— Блядь, быстрее, быстрее, быстрее!

Озброєні бійці порозкривали задні борти вантажівок (їх було не менше десяти), почали гнати людей з толоки. Перелякані гуцули слухняно полізли на борти. Офіцери підганяли бійців викриками:

— Твою мать, быстрее!

Солдати почали штурхати людей у спину, часом прикладами, щоб прискорити процес. Деякі люди падали, їх хапали за барки і підганяли копняками. Серед виселенців було багато старих, жінок і малих дітей. Коли вже всі погрузились, солдати позакривали борти, затягнули їх брезентом. Один із офіцерів, притримуючи шапку, підбіг до головної машини, «вілліса» начальника колони. Той, не виходячи з неї, випередив офіцера, що хотів по «форме доложить».

— Ну что, готово?

Офіцер махнув головою:

— Так точно!

— Ну, тогда выезжаем! — вдаривши шофера по плечу, сказав командир.

Машини рушили, поступово розганяючись на гірській дорозі. Офіцер дочекався останньої машини і на ходу застрибнув у кабінку. Колона на великій швидкості рушила через Руську, ревли двигуни, колеса викидали на траву вздовж дороги грузи. Час від часу на цій дорозі, хоч поблизу майже й не було сіл, траплялися люди. Біля смереки стояв старий гуцул. Одною рукою він тримав клябуку. Колона, машина за машиною, проїжджала повз нього, в кабінах розгойдувались і підстрибували шофери, поруч сиділи офіцери в шапках з червоними зірками. Деякі курили, інші, сміючись, говорили між собою. Дід проводжав кожен машину поглядом. Одну з них недбало закрили брезентом, і він розвіювався на вітрі. Випадковий свідок навіть зумів роздивитись сірі обличчя людей у кузові, дитячі й старечі; деякі з них кутались у кожухи, а деякі були просто в куфайках. Старий перехрестився сам і перехрестив колону, що вже зникла на гірській дорозі. В крайній машині були Бідочі.

Під Берегометом, на перевалі Шурден, колона зменшила швидкість. Здолавши геть розбиту ділянку дороги, далі вже на повній швидкості вони

доїхали до Сторожинця. Це був найзручніший шлях на Чернівці, бо через села на Вижницю, а особливо через перевал Німчич, їхати було небезпечно: там газдували «володарі смерекових лісів».

ГАЛІЦІЯНКА РЯТУЄ МИКУЦЮ. ЯСТРЕ³⁵ПОВЕРНЕННЯ

Вже минуло декілька місяців відтоді, як та жінка з Галіції прийшла до хати Петришканів і сказала, щоб вони забрали свого Микуцю, бо він у неї без пам'яті у гарячці лежить.

Вони йшли лісом. Було зимно. Микуця Кабюк ніс зброю, усі були змучені, голодні. У Микуці були мокрі ноги, бо перед тим, переходячи Черемош з Буковини на Галіцію, під ним тріснув лід і він по коліна провалився у ріку. На цій стороні вони щойно обстріляли машину з поштою. Отримавши пару залпів у відповідь, несли кількох пораниених на зроблених з гілок смереки ношах. Вони негайно мали тікати, бо була велика загроза лишатися на цім боці. Микуця послизнувся і впав, одна рушниця, що він їх ніс, вистрілила — покотилася луна. До нього підбіг один галіціян з їхньої боївки і почав репетувати, скопивши його за груди та

притиснувши до смереки:

— Зараза! Знаке подаєш, курво! Москалям нас здати хочеш? Я те тут, як кутюгу, пристрелю! — і він почав розстібати кобуру.

Підбіг Сарахан і відштовхнув галіціяна від Микуці:

— Чоловіче, ти шо, здурів?! Ти хіба не бачиш, що у хлопця мокрі ноги і слизько, ось він і впав, а рушниця сама собов вистрілила.

Той, ніби отямившись, загріб снігу, з'їв трохи, втерся ним.

Сарахан забрав у Микуці зброю, що він її ніс, і знову звернувся до галіціяна:

— Бережи нерви!

Вони рушили далі.

На ранок їхню боївку на одному з хуторів на тій стороні накрили. Хтось крикнув:

— Стрибки!

Микуця, навіть не накинувши кожуха, в одній сорочці вибіг надвір і, розстрілявши усі набої зі свого ТТ, побіг униз, до лісу. Добігши до кладки, він перекотився під нею, натомість чув, що зовсім поруч, трохи позаду, біг, відстрілюючись, хтось із їхніх: він не встиг розгледіти, хто саме, але йому здалося, що то був Сарахан. Він намагався перестрибнути, але, діставши кулю, завалився за кладку і залишився там лежати. Далі до лісу була толока з крутим схилом. Микуця кинувся вниз, у

голові крутилося тільки одне: «До лісу, до лісу, до лісу». Він кілька разів падав у сніг, аж котився, але таки забіг у ліс, де зміг трохи перепочити. На хуторі ще тривав бій, лунала стрілянина.

Тільки зараз він відчув холод. Склавши руки, Петришкан пішов потоками в долину, не маючи чіткого плану, як діяти далі. Його трусило. Надвечір він набрів на якусь хату, яка стояла самотньо коло лісу. Простоявши ще близько години за смерекою коло тої хати, він таки наважився попроситися на нічліг. Підійшов до неї. Забрехав кутюга, двері відчинилися. На порозі стояла якась стара з лампою, — він бачив її розмито, в голові паморочилось, і Микуця лише встиг привітатися.

— Слава Ісусу! — і впав на порозі. Жінка уклала його просто тут, у хаті, і потім сама, довідавшись, хто він і звідки, вирішила на тижню піти до Петришканів. Вона сказала:

— Анна, ідіт, заберіт сена.

Вночі Дмитро з синами Юрієм, Іваном, Федором та малим Михайлом принесли Микуцю додому.

Микуця лежав на ліжку. Гарячка не покидала його.

Під вікном пройшли якісь люди у військовій формі. Юрій, випередивши їх, відчинив двері. Анна також вийшла. Ті попросилися до хати.

— Где ваш старший сын? — спитав один.

Інший поспіхом додав:

— У нас есть информация, что он сейчас в банде.

— Упаси Боже! — відповіла Анна. — Він у горечці лежить зара в хаті.

Військові з недовірою презирнулися і з непідробним здивуванням спитали:

— Можна поглядіть?

Анна прочинила ширше двері і впустила їх до хати. Ті зайшли. Оглянувши кімнату, підійшли до ліжка. Микуця лежав під кольоровою джергою. Офіцер зняв її, кинувши на підлогу, — переконались, що у того немає вогнепальних поранень.

До хати зайшов Дмитро. Він заніс дрова і кинув під шпаргат. Задумані офіцери мовчки, не прощаючись, вийшли з хати. Анна, презирнувшись із чоловіком, підняла джергу з підлоги і знову накрила сина.

СВЯТВЕЧІР

В Чернівцях сутеніло. Було холодно. Падав мокрий сніг. Люди стояли на колінах біля колії. Поруч зупинився локомотив, випускаючи пару. Він тягнув за собою вагони, якими возили худобу; з вікна паровоза визирав смуглявий машиніст, який декілька разів потягнув за мотузку — заревли

гудки. Від цього звуку змучені люди ніби прокинулись.

Тома повернувся до доньки:

— Марієчко, тримайсе мене детенко, щоб ме се не розгубили.

Матрона підтримала чоловіка, нервово гладячи малу по голові:

— Йо, йо, детенко, слухайсе дедю.

Раптом забрехали кутюги і офіцер, глянувши до свого дзегарку³⁵, голосно та вимогливо закричав:

— По вагонам! Грузимся!

Перепуджені люди кинулися до ешелона, було чути дитячий плач, кутюги почали ще сильніше брехати, ставали на задні лапи й силкувалися вирватись, — солдати ледве втримували їх на мотузках. По периметру проходили вояки зі зброєю.

Всередині було темно і холодно, військовики почали замикати вагони зовні.

— Це те, Марієчко? — тихо прошепотіла Матрона, взявши дівчинку долонями за обличчя.

— Йо, мамо.

— Богу декувати, що ми усі разом, — прошепотів Тома.

Потяг у цілковитій тиші рушив, під перегук коліс цю тишу лише час од часу порушували крики: то викрикували імена ті, що розгубились при

посадці, й тепер шукали одне одного.

Мала Марія сиділа скраєчку в забитому людьми товарняку. Спливали дні, й у вагоні тхнуло сечею, — люди змушені були ходити під себе. На кожній зупинці потяга з вагонів викидали трупи людей, яких присипали землею просто під колією. Єдиною розрадою для дівчинки було спостерігати у маленьке віконце за великим сонцем і тією загравою у рівному полі, що воно лишало надвечір. Дивовижне видовище для маленької горянки, яка до того в житті нічого подібного не бачила.

Матрона взяла шматок кулеші, котра вже тягнулася, мов нитка, бо давно прокисла.

— На, з'їж, детенко.

Марія відмовилась:

— Мамо, може б ви з'їли, бо мені не кортить їсти.

— Ні, ні, я вже поїла.

Ця кулеша в рушнику, яку мала встигла забрати зі столу, коли їх виганяли з хати, годувала цілу родину протягом усієї дороги.

Під перестук коліс та ледь чутні плачі у вагоні почали тихо наспівувати коляду:

— Ой в ліску, в ліску на жовтім піску, гой, дай Бо...

Потяг на великій швидкості летів степами, паровоз пускав пару в нічне небо, де вже сяяла перша Різдвяна зоря.

Вже перша звізда загорілася в нічному зимному карпатському небі. Над горами, у смерекових лісах, диск неба виповнився зорями. Стіл застелений минулорічною отавою та накритий святковою тканою скатертиною, що її лише раз на рік, у цю Святу ніч, використовували; і сам стіл червоною ниткою підв'язаний, а на ньому — дванадцять страв: кутя, сім'я³⁶, вареники, узвар... усе, як треба. На вікні стояла таріль з кутею, сім'ям та узваром, склянка з водою, обв'язана червоною ниткою, — частування для духів предків, котрі сходились вечеряти лише в одну цю ніч. Наступного ранку перевіряли зміни на тому, що лишалося на вікні, з'ясовуючи, чи приходили предки на вечерю цього року.

Але родина ще не сідала вечеряти: не всі ще зібралися. Стара Васюта чекала своїх синів Онуфрія та Іванчика з лісу. Материнське серце відчувало, що вони прийдуть. Біля вікна стояв замислений Федор. Він роздивлявся на склі малюнок від морозу і про щось собі міркував. Дівки сиділи на печі, а Петро дрімав на припічку. Федор раптом заговорив, не відводячи погляду від вікна

³⁶ **Кутя, сім'я** — мак, перетертий із цукром, — традиційна різдвяна страва у гуцулів.

— Лешіт, мамо, чекати! Воне не прейдут. Їм, напевно, москалі вже у лісі хвоста накрутили, — і якось злостиво посміхнувся.

Мала Ялена крикнула братові з печі:

— Не бреши, Федор, прейдут!

Вона єдина з усіх сестер не боялася сваритися з братом. Напевно, тому що була наймолодша. Федор, усміхнувшись, відповів:

— Кутюга бреше, а людена говорє! Я тебе навчу старших уважети!

Мала перелякалася і замовкла.

— Най! Федор! Перестань малу пужіте! Вона все вірно сказала. Слідкуй за тем, шо говорєш, — вони твої братє рідні!

Федор, усміхаючись до нєні, збирався заперечити.

— Але, мамо...

Та стара перебила:

— Так, всі замовкле, я все сказала! Чекаємо. Воне прейдут!

В загородженому кутку кімнати забєкали овечки. Стара сіла на лаву, провєла рукою біля дірки в ній, зробленій для того, щоб зручно було прясти.

— А ти, Єлено, кращє, нїж на печі седіти та з братом сварєтисє, дірке сіном позабивала б.

Мала зістрибнула з печі й побігла брати сіно від овечок, щоб закрити дірку в лаві. З надутим

«гуком» вона подивилася розсерджено на Федора, який посміхався, залишаючись стояти коло вікна.

Надворі забрехала кутюга, усі повернулися до дверей. Петро, який вже майже заснув, від несподіванки ледь не впав з припічку. Першим до хати забіг Іван. Він голосно привітався:

— Христос ся рождає! — але за мить закрив рот долонею: забув, що ще не можна. Стара перехрестила малого і обійняла, поцілувавши. Федор відвернувся знову до вікна. До кімнати зайшов Онуфрій. Він вже зняв куфайку в сінях і був лише у светрі з довгим коміром під горло, сплетеному його дівчиною з Яблуниці (молодшою від нього років на десять). Зброю він також залишив у сінях: повісив свою пепешку з круглим диском поруч з куфайкою. Лише на паску лишалася кобура.

— Дужі? — він підійшов і поцілував Васюті руку, а та перехрестила сина, примовивши:

— У, який бородатей, зовсім стрей!

Усі, крім Федора, тихо засміялися. Онуфрій подивився на брата, якого не бачив, відколи Федора проводили до румунського війська.

— Нівроку виглядаєш, Федьо! — сказав він, але той змовчав.

На столі запалили свічки в трійці та погасили лампу, що стояла на шафі біля дверей. Ставши на коліна і помолившись до образів, родина сіла

вечеряти, набравши собі у тарелі обов'язкової першої страви — куті.

Федор, не дивлячись на брата, набирав дерев'яною ложкою кутю, а тоді спитав:

— І довго ве ще вовками збираєтеся лісами бігати?

— Кілька треба, стільки і будемо... Ось москалів із гір викуremo...

Федор перебив:

— Більшовики німцям в'єзи вкрутили, а вам, здохлякам, і подавно вкрутють!

— І, подевимосе, — відповів Онуфрій і почав їсти кутю. Раптом озвався Петро:

— Йо, у більшовиків того війська... та де вам з ними тягатисе?

Онуфрій почав сердитися і хотів щось відповісти, але Васюта припинила цю їхню суперечку.

— Гет страх Божий втратили! Дочікаласе я на свої роке... Таке свето рокове, а воне і тут померетисе негодні! — сказала суворо і з жалем у голосі стара.

Усі замовкли. Онуфрій підняв склянку з білим гарячим вином:

— Христос ся рождає!

У відповідь пролунало:

— Славимо Його!

Далі вони мовчки сиділи і вечеряли. Хлопці,

розділені столом, час од часу позирали один на одного з якоюсь зверхністю, але без ненависті. Лише Івану було не до того: він зголоднів і їв усе підряд, ні на кого не дивлячись, лише часом відволікався, щоб усміхнутися всім почергово. На одній зі стін дуже доречно висів румунський килим, на якому було зображено у лісі битву двох оленів; їхні роги поспліталися так, що годі було розібрати, які кому належать.

До хати постукали. Родина перелякано подивились на двері. Онуфрій підвівся, схопившись за кобуру.

— Сядь! — різко випалив Федор і махнув Івану.

— А ти іди, відкрий двері і лишайся в сінях, але лампу не запалюй.

Малий побіг.

Це були вже п'яні колядники. Пойдашева хата серед лісу, далеко від Стебнів, була традиційно остання, в котру мали зайти, тому вони вже добряче нагостились. Голосно пролунало привітання:

— Христос ся рождає!

І одразу затягнули давню, як ці гори смерекові, коляду:

— Вжей у нас во дворі гості рокові. Гой дай Бог! Вжей гості рокові, три браття рідні. Гой дай Бог!

Випивши, старі трохи фальшивили, але

співали на все горло. Першим стояв паламар зі Стебнівської церкви, який тримав у руках дзвіночок, перев'язаний повісною³⁷. Старий гуцул з довгими сивими вусами і в сардаку грав на скрипці.

— Вжей один братчик із дробен дощу. Гой дай Бог! Вжей ай дощик каже нема на мене. Гой дай Бог! Вжей а я як іспаду місяця мая. Гой дай Бог! Вжей місяця мая три рази на день. Гой дай Бог! Вжей то ся вродить жито й пшениця. Гой дай Бог! Вжей жито пшениця тай всяка сівиця. Гой дай Бог!

Інший, з блакитними, як у сліпця, очима, що немов світилися, м'яв капелюха своїми покрученими старечими пальцями:

— Вжей пшениця вродить людям на Дору. Гой дай Бог! Вжей людям на Дору, Богу на хвалу. Гой дай Бог! Вжей Богу на хвалу, Сотворителю. Гой дай Бог! Вжей Сотворителю, що світ сотворив. Гой дай Бог! Вжей ай другий братчик ясний місяцю. Гой дай Бог! Вжей ай місяць каже нема на мене. Гой дай Бог! Вжей а як ізиду темної ночі. Гой дай Бог! Вжей темної ночі коло півночі. Гой дай Бог!

Ще один колядник тримав дерев'яного хреста з церкви. Коляда була довга, старі вже хиталися від

³⁷ **Повісна** — вид овечої шерсті.

втоми і випитого, але продовжували колядувати, хрипко і гучно виспівуючи. Скрипаль заплющив очі й ніби цілував свій інструмент; його довгі, густі сиві брови жалісно здіймалися догори.

— Вжей то ся в радує гість у дорозі. Гой дай Бог! Вжей гість у дорозі ай звіринка в полі. Гой дай Бог! Вжей звіринка в полі ай рибка в морі. Гой дай Бог! Вжей а третій братчик ясне сонечко. Гой дай Бог! Вжей ай сонце каже нема на мене. Гой дай Бог! Вжей а я ек ізиду в неділю рано. Гой дай Бог! Вжей то ся в радують церкви й костели. Гой дай Бог! Вжей церкви й костели, в церквах престоли. Гой дай Бог!

Закінчуючи коляду, вони в один голос вигукнули:

— Вжей вінчуємо й вас, по двору здоров'я, по двору здоров'я, а втім многая літа. Христос ся рождає! — останні слова вони вигукнули з особливим піднесенням.

— Славімо його! — відповіла Васюта й запросила колядників до столу, але ті відмовилися. Стара дала колядникам наготовані до їхнього приходу гостинці, й вони почали виходити на двір; хтось буркотів, що насилу їх знайшли у лісі, й що такого снігу напало цього року, як ніколи.

Васюта пішла за колядниками і крикнула Єлені:

— Єлена, вберес, і проведе коледників, щоб воне ненароком в потоке не зайшло.

Мала швидко взула чоботи на босу ногу, вдягла кожух і запалила лампу. Коли догнала колядників, то пішла перша вгору, до лісу, мов світлячок: вогник пострибував і часом губився між віття дерев. П'яні діди щось собі говорили і сміялися, один упав у сніг, двоє його на силу поставили на ноги, сміючись. Так вони один за одним, хитаючись у різні боки, зникли у лісі. Вогника вже не було видно в лісі, лише долітали співи, уривки коляди. Онуфрій з Іваном вийшли з хати, проводжаючи стрійв очима. Васюта хитала головою, але очі у неї сміялися. Та раптом стали сумні, бо вже треба було прощатися з дітьми.

— Онуфрій, абес ти за малем дививсе. Ти знаєш, шо робеш!

— Мамо, не журітсе, скоро буде нова війна. Американці нападут на Совіти, а ми з того скористаємо, проголосемо самостійну Україну і будемо газдувати тут самі: без Румунії, Польщі та москалів.

— Най буде так! Най, але у мене серце крову облеваєтсе, ек собі подумаю, шо ве у лісі...

Стара замовкла і ледь не розплакалась. Тоді Онуфрій хотів ще щось сказати, але вона махнула рукою, зупиняючи сина:

— Добре, йде вже, тільки за малем сліде!

І коли ті пішли до лісу, лишаючи за собою сліди на снігу, вона сама до себе, хрестячись, прошепотіла:

— Господи, спаси і сохрани. Дочекавшись Єлени, вона спитала у неї:

— Ну що, провела стрив?

Та кивнула головою.

— Чемна! — вона погладила доньку по голові й вони разом зайшли до хати.

УРАЛ. ТАБІР. МАРІЇНІ НІЧНИЦІ³⁸

У бараці зі стелі звисали великі бурульки. Трохи менші можна було помітити на щільно розставлених двоярусних нарах. Вся вода в путнях, баняках та залізних горщиках під ранок позамерзала, — було дуже холодно.

Матрона з Марією вбрались у куфайки і швидко вийшли надвір.

З чоловічої колонії, що була поруч із бараками політичних виселенців, в один і той таки час виїжджала фіра з поміями, лушпинням від бараболі. Жінки вже давно знали про це і сокотили, щоб не пропустити. Коли фіра проїжджала по дорозі, всипаній піском впереміш із щєбінкою,

³⁸ Нічниці — нічні галюцинації, привиди.

сміття потрохи вивалювалось із переповненого кузова, й жінки збирали ті харчові відходи, а потім у бараку варили з них бовтанку.

Мати з дочкою стояли коло цегляного паркану, разом з ними — ще десятеро інших жінок. Фіра проїхала. Люди кинулися до шляху. Марія нервово хапала лушпиння, загрибаючи разом із піском та щебінкою, ранила собі руки: з-під нігтів дівчинки виступила кров.

Надвечір зморена Марія в куфайці та чорній хустці йшла сама з путнею в руці вздовж залізничної колії до тої старої іржавої цистерни, звідки вона та інші політичні набирали собі воду на побут протягом останніх тижнів. Дочекавшись своєї черги, мала залізла на цистерну. Раптом вона почала рухатись, — дівчина не одразу це помітила. Поступово тепловоз набирив швидкість. Вздовж колії тягнувся під напругою паркан з колючого дроту — це був шлях до головної чоловічої колонії, розташованої по сусідству з бараками політичних, які працювали на місцевій шахті. Жінки, що лишилися коло колії, закричали малій:

— Стрибай!

Марія, міцно стиснувши путню, вагалась, але вибору не було: в колонії сиділи чоловіки-рецидивісти, й опинись вона там — її б розідрали. Ось-ось уже потяг мав перетнути заїзд до колонії, лишалося обмаль часу. Марія наважилась і,

спустившись драбиною нижче, спочатку кинула путню, а потім і сама стрибнула на щєбінку при колії, боляче вдарившись. Звівшись на ноги, підбрала путню та пішла, накульгуючи, до бараку.

Наступного вечора Марія вже вийшла на роботу — треба було поприбирати в лазні. Тільки-но зайшла в будівлю, її міцно схопила за руку вже старша жінка, яку позаочі називали «татаркою». Ніхто достеменно не знав, хто вона. Одні казали, що чеченка, і якимсь чином потрапила на Урал після депортації цього народу в Казахстан, одразу по закінченні другої війни. Інші казали, що вона кримська татарка. А втім, її про це не запитували, бо тут, на таборах, це не мало абсолютно ніякого значення. Тут важили тільки сила і людяність. Вона забрала у Марії відро і потягнула її за собою коридором, швидко прочинила якісь двері, й вони опинились у темній комірці. «Татарка» прошепотіла:

— Ты только не пугайся, девочка, я сейчас выпущу тебя через черный ход, а ты беги к родителям, и скажи им, чтобы они тебя больше сюда не пускали, потому что тот злой человек... собака он, а не человек... понимаешь, он зверь, он хочет тебя обидеть.

Марія відразу зрозуміла, про кого говорила «татарка». То був здоровило-кочегар з великими руками й товстими долонями. Не раз вона відчувала

на собі його хтиві погляди (у малої якраз почали рости груди). Він уже перепиняв її з якимись жартами, але дівчина не розуміла російської, а він тільки сміявся і прицмокував, тож Марія швидко проходила повз нього, намагаючись навіть не дивитись у його бік. Одного разу він боляче схопив її за руку. Залишився великий синець. Матрона у лазні питала, звідки він, але дочка боялась розповісти правду: сказала, що забилася, коли стрибала з тепловозу. Також Марія боялась, що той великий чоловік зробить її батькам зле. Тоді її врятував офіцер, який раптово вийшов із-за бараку, й кочегар відпустив її зі словами: «Твое счастье, маленькая шлюха». І, вже відійшовши вбік, посміхаючись, додав: «В другой раз не уйдешь». Це сталось так швидко, що вона навіть не встигла закричати. І вона боялась думати, що б на неї чекало, якби біля бараку не з'явився той випадковий офіцер... Відтоді Марія жила в страху.

«Татарка» знову заговорила, повівши малу до чорного входу, вона все повторювала:

— Слышишь, беги! И обязательно расскажи родителям, чтобы они тебя одну не отпускали! Он зверь, ты понимаешь? Зверь! Он сейчас ждет тебя там, — і вона махнула рукою в інший бік. — Беги, моя дорогая.

І «татарка», всміхнувшись, погладила малу по щоці, відчинила двері. Озираючись, Марія щодуху

побігла вулицею між бараками, що їх уже поглинули сутінки. Сотні лампочок, тихо хитаючись, освітлювали входи до одноповерхових довгих будівель. Над чоловічою зоною, огороженою колючим дротом, світили прожектори. На вишках виднілися силуети вартових у зимових шапках. Темні снігові хмари перекочувались небом. Ця зона лише додавала тривоги довколишнім поселенням політичних.

Мала розповіла усе старим. Вдалося домовитись, щоб Марію, якій виповнилося лише чотирнадцять, перевели на шахту. Було важко, але не так лячно. А головне — там не було того чоловіка, кочегара з великими товстими долонями, у завше натягненій на самі очі огидній шапці.

Працюючи на шахті, Марії доводилось штовхати вагонетки. Голоднеча давалася взнаки, бракувало сили, а ще цей Федосій, теж з виселених... Руські його поставили бригадиром, і він постійно всіх поганяв. Одного разу вона, штовхаючи вагонетку, впала і дуже забила коліно. Довго шкутильгала, ба навіть здавалося, що це вже каліцтво на все життя.

Вона часто згадувала той день, коли за ними прийшли... Їй просто не пощастило, що вона бути вдома... А якби її тоді не було, як деді... Він був у лісі, коли їх забирали. І коли повернувся, то мусив доганяти родину вже за селом. Вона б могла

лишилася у рідних горах, у смерекових лісах... О, якби їх тоді просто не застали всіх вдома, — мріяла Марія.

Марія бачила у снах жахіття. Вони повторювались майже щоночі. Ніби вона втікає від того кочегара між бараками, блукає цими вуличками і не може вибратися, а тоді він хапає її своїми великими руками й шепоче: «Не убежишь теперь»... А тоді кочегар десь зникає, розчиняється уві сні. Ось вона вже у смерековому лісі. Їй сниться, що вона з батьками, братами і сестрами збирає афени на галявині, й раптом всі вони зникають. Вона обертається довкола і кричить: «Мамо! Тату!»). Перед нею з'являється брат, Олексій, увесь у білому, як на храмовому святі, й тихо говорить, звертаючись до сестри: «Марічко, меш ведіти, все буде добре». Вона намагається підійти до нього, але він перетворюється на оленя і біжить до лісу. Потім вона вже бачить себе на храмуванні у Конятині; всі усміхнені, святково вбрані.

Поміж них — той білявий хлопчик, який їй подобався. Але все зникає, небо чорніє, і вона знову серед бараків, і потяг везе її в чоловічу колонію, і мала скрикує серед ночі, кличе маму. Та підводиться і заспокоює малу, гладить по голові. Олекса снівся лише їй одній, і вона розповідала Матроні свій сон. Тома сідав поруч на нари, вони презиралися з жінкою, і тоді стара шептала крізь

сльози: «Куди ніч, туди й сон, най іде з ніччю». Вона цілувала малу у чоло і потім тричі спльовувала, ніби знімаючи переляк. Про Олексу ніколи вже більше в родині не говорили. Тільки Тома після отих доньчиних нічних страхів відходив до віконця і сльози котилися його сірим обличчям.

Якось у бараку, в ніч на Андрія, жінки ворожили. Запросили ту стару гуцулку, яку всі боялися, бо казали, що вона відьма. На нарах, трохи осторонь, сиділа худенька Марія. Стара висипала з мішечка боби, порозсовувала їх по різні боки столу. Жінки перешіптувалися, глибоко вдихаючи:

— Йуй, та ніколе ми вже жевеми звідсе не повернемосе в горе, ніколе.

Але стара відьма раптом, закашлявшись, заговорила:

— Стрей у Кремлі дрегне і ми усі звідси повернемосе.

Усі замовкли, презирнулись. Стара на мить замовкла, обвела всіх пильним поглядом, і її обличчя набуло надзвичайно серйозного виразу.

— Але перед тем... Ти... — вона ткнула скрученим пальцем на Марію. — Ти знайдеш свою долю тут. Він вже іде до тебе, голий і босий. Він їде звідти, куди ми всі повернемосе.

«Стара брехуха, — подумала Марія, — такого наговорела, що і сама не розуміє!» Ворожка, яка була до того дуже серйозна, раптом засміялась,

дивлячись на малу; їй почали підсміюватись й інші жінки у бараці.

Все ж слова старої ворожки запали Марії глибоко у душу, і вона відтоді чекала та боялася, як би то не прогавити свою долю. Їй хотілося вірити у ці пророцтва. І всім хотілося в це вірити. Жінки часто сміялися з неї і примовляли, питаючи з глибоким зітханням:

— Де ж твій легінь, Марієчко?

— Вже їде! — незмінно відповідала мала і сміялася у відповідь.

БІЙ В СТЕБНЯХ

Сутінки накривали Стебні. «Банда» спускалась з гір двома горбами. У приміщенні місцевої школи Федор, повернувшись до стіни, вступив очима в кольоровий коц, намагаючись заснути. Раптом його схопив за плече Петрусь.

— Банда! — Потім тихіше. — Банда спускається з гір. Я наберав воду, а оден на горбах засвітив фонарик, потім зразу вимкнув, я придивився...

Федор зіскочив з ліжка і швидко дістав з-під нього ППШ. Перезарядивши, вже у дверях перекинув автомат через плече і запитав:

— І скільки їх!? — Петро знизав плечима.

Федьо бігав від вікна до вікна, за ними сутінки

вже мала змінити глупа ніч.

— Курве, з усіх боків обклале! — впівголоса вирвалось у нього.

— Петро! — прокричав Федор, присівши біля вікна. За якусь хвилину знову, але вже пошепки, покликав:

— Петро, послухай мене: поки не висовуйсе... Зачнетсе стрілянена, я кену гранату... Я дам знате, коле... Коле зовсім вже потемніє, я кену гранату, а те бігом до ріки. Зрозумів?

Переляканий Петро закивав головою.

— Тільки до ріки, зрозумів!? — додав Федор.

— Йо, йо! — прошепотів Петрусь тремтячим голосом.

— Знадвору закричали:

— Федор! Здавайсе!

— А шляк бе вас трафив, скурви діти. Зают, шо я тут! — прошепотів сам до себе Федьо.

— Взміт мене в сраку! — у відповідь закричав він. Тут таки вибив вікно і пустив автоматну чергу в хащі: приблизно туди, звідки кричали. Заторохкотіли постріли у відповідь; кулі репіжили по дерев'яних стінах, посипалося скло з шафи. Федор пригнувся, сховавшись під вікном, крикнув Петру:

— Петрусь! Те живеј там!?

— Йо! — долинуло з іншої кімнати.

— Не висовуйсе! Чуєш?! — Федор переповз

до іншого вікна. Чиясь тінь промайнула в найближчих куцах, перебігла до дерева поруч; Федьо, ледь прицілившись, натиснув на спусковий гачок. Почалася шалена стрілянина. Постріли з радянської зброї перемежались глухими, протяжними — з німецької. За декілька хвилин пальба вщухла. Натомість озвалися бандерівці — вони знову пропонували здаватися.

— Ну шо, всралисе вже там!?

— Федьо, здавайсе! Ми знаємо, шо ве одні там з братом!

— Ну, тоді вибачайте, мусімо вас спалети! — додав хтось інший.

— Разом зі школою! — бандерівці засміялися.

— До холери це тобі?! За кого воюєш?!

— У вас забув спитатисе! — крикнув Федор і почав стріляти у відповідь, навмання.

Бандерівці не стріляли.

— Та лишіт гет!

— Федор! Чуєш? У вас патрони скоро се скінчут! Здавайсе! Ми тебе з братом чіплети не будемо, живеми лешимо!

— Огов! Чуєте?

Петрусь переляканими очима дивився на брата з іншої кімнати. Він щось шепотів сам до себе, подумки запитував брата: «Може, здамосе? Федьо, я жети хочу». Знадвору вже посипалися погрози. Бандерівці кричали, що спалять

Пойдашеву хату в лісі. Федор навмисно не відповідав. Швидко перезарядив барабан ППШ. Його охопив азарт, руки зовсім не тремтіли.

— Не-ма ду-рн-ех, ми з-да-мо-се, а во-не нас до сме-ре-ки, і ніц, сп-а-л-ют, не-ма ду-рн-ех! — тихо буркотів собі під ніс.

Знадвору почулося:

— Тоді мастіть собі голову! Самі венні! Нема у нас чесу, щоб возетисе тут з вами!

Почався новий обстріл. Федор відстрілювався, як міг, потім переповз в іншу кімнату, до брата. Той лежав на підлозі.

Петро, вже чес, ніч надворі, ек домовлелісе... Я кедая...Пе-трусь! — прошепотів Федор і почав несміливо штовхати брата. Потім перевернув його: лице заюшене кров'ю. Він не дихав. Федор почав бити брата в груди, ніби зі злості, але в голосі був розпач:

— Я ж казав тобі не висовуватисе! Петре, Петро, Петрусь!!!

Він залишив брата, склавши йому руки на грудях. Зігнувшись, міцно стиснувши в одній руці гранату, добрався до дверей. Перехрестився, зняв автомат з плеча, ногою вибив двері. Вискочив на подвір'я, кинув гранату і, вперіщивши навмання автоматною чергою, побіг. Федор біг нічним схилом так швидко, як тільки міг. Перестрибнувши пліт за школою, кинувся до ріки — то була єдина

можливість врятуватися. Тепер він, міцно стиснувши у руці ППШ, біг через яблуневий сад. Гілля дерев з яблуками-паперівками раз по раз шмагало по обличчю, але болі він не відчував, лише іноді міцно заплющував очі. Бандерівці, отямившись, щось кричали і стріляли йому вслід. Він лише чув як кулі цвірінькали над головою, збиваючи яблука і пожовкле листя з дерев. Добігши до ріки, він, не зупиняючись, з розгону стрибнув просто у воду. Позаду, від гори, ще було чути поодинокі постріли.

Лише тепер, по коліна у воді, він відчув неприємну млість у грудях і холод у руках; певно, якась куля таки влучила у нього.

— Ба-й-ка, — прошепотів Федор через задуху. — Де-ку-ва-ти Бо-гу, що жи-ве-й ли-шев-се, пр-о-й-шл-а на-ви-лі-т.

Притиснувши рану долонею, він рушив рікою гори, попід берегом, до Конятина.

Лісні брати зайшли до обстріляної школи.

Підсвічували собі ліхтариками. Вони знайшли Петруся, якому Федор встиг скласти руки.

— А шлях бе вас трафив, хлопчішя, домова війна якас! — сказав бородатий чоловік у шуцманці, й тут таки скомандував:

— Винесіть його, і паліт школу! — хтось із лісовиків почав сваритися. На що чоловік відповів:

— Я шо сказав! Це наказ! — І тихо додав. —

Ме шо, звіри? Не по Божому це, най поховают по-людски.

Усі замовкли. Хтось із «банди» забрав зброю. Петра поклали на плащ, потягнули до виходу; під чоботами хрустіло побите скло і якісь уламки меблів.

— Але Федор таки втік. Чи то хлоп заговорений і кулі його не ловлют?

— Одне слово, вовк!

— Ніц з того не зробиш.

— Та не, він хоч і легень дужей, але і він з плоти і крови, попадетсе ше, курва!

Хлопці тягнули Петра підлогою. Світло від ліхтариків гуляло по стінах школи, ковзнуло по якомусь портрету в коридорі. То був портрет «отца всех народов». Коротка черга з автомата.

— Сталін! Курва!

Портрет гепнув на підлогу, дзеленькнуло розбите скло.

Ніч, охоплена пожежею школа освітлює закривавлене обличчя Петруся, прикритого трофейним німецьким плащем. Бандерівці ледь помітно хрестяться, бородатий шепоче: «Най Бог преїме...». Брати вертаються до лісу, розчиняються в чорних плямах гір. Трохи поблискує Черемош, хмари на небі час од часу заступають місяць.